

ЗБАРАЗЬКА ЦЕНТРАЛІЗОВАНА БІБЛІОТЕЧНА СИСТЕМА
МЕТОДИЧНО-БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ВІДДІЛ

Серія:
„Духовні острови
мого народу”.

Духовні святині Збаражчини.

Інформаційно-бібліографічний нарис

м. Збараж
2008

ББК – 91.9

Д – 85

Багата релігійна та духовна спадщина нашого краю. Вона охоплює духовні центри, древні культові кам'яні та дерев'яні споруди. У храмах Збаражчини витає дух старовини. Сягають вони своїм корінням Середньовіччя і зберігають пам'ять про численних завойовників, меценатів і князів, неабияку роль відіграють в духовному житті людини і є символом віри, надії і пам'яті. Цей інформаційно-бібліографічний нарис розрахований на широке коло читачів: вчителів, бібліотекарів, краєзнавців та всіх хто цікавиться історією святинь Збаражчини.

Посібник не претендує на повноту. Допомогу у зібранні матеріалу надавали завідувачі бібліотек-філій району.

Укладач:

Н. Сенчишин, бібліограф методично -
бібліографічного відділу ЦБС.

Рецензент:

О. Мандрик, науковий працівник НЗ
„Замки Тернопілля”.

Редактор:

Т. Кульпа, завідувачка методично -
бібліографічного відділу ЦБС.

Комп'ютерний набір:

Г. Ігнатська.

Відповідальна за випуск:

О. Бойко, директор ЦБС.

Збараж з початку його заснування не тільки в адміністративно-територіальному відношенні належав до Волині, його церковно-релігійне життя завжди підпорядковувалось Волинським владикам, його храми, монастирі будувались з їх благословення і разом з священниками, ченцями, вірними належали по 1772 рік до Волинської єпархії.

До історичного Збаража належала територія яка нині охоплює Новий і Старий Збараж, Базаринці, Залужжя, Верняки, Мотилівка, Чернихівці. З історичних джерел черпаємо відомості, що там, де наші князі засновували міста, щоб захистити їх від ворога, будували замки, щоб охоронити свої душі і їм підлеглих від скверни позводили вони храми Божі, святі обителі, в яких запалювали негаснучу свічку віри Христової, а ченці монастирів проводили місійну працю, засівали в душах вірних золоте зерно святого українського православ'я.

Протягом багатьох століть поселення Збаражчини характеризувалось неоднорідністю етнічного складу. Поряд з українцями тут жили поляки, євреї, вірмени. Різницею віросповідань, тривалим співіснуванням різних конфесій (православних, греко- і римокатоликів) обумовлене типологічне розмаїття сакрального будівництва. Внаслідок чого кожен з типів будівель (церков, костелів) відрізняється об'ємно просторовою структурою, стилістичними особливостями та хронологічними межами поширення певного типу, посідаючи неоднозначне місце в картині еволюції цього виду дерев'яного і мурованого будівництва Збаражчини.

Посібник „Духовні святині Збаражчини” складається з п'яти розділів:

- Духовні святині міста Збаража.
- Храми Збаражчини (збудовані, реставровані та відновлені).
- Духовні пам'ятники історії і культури району XVII – XIX ст.
- Втрачені святині краю.
- Каплиці (маленькі церкви для тимчасових Богослужінь).

У цьому нарисі ми намагалися розкрити читачеві неоціненне багатство та велич духовних цінностей Збаразького краю.

I розділ.

Духовні святині міста Збаражжя.

Церква Успіння Пресвятої Богородиці.

Історичною пам'яткою сучасного Збаражжя є Успенська церква. Як свідчать історичні документи, найдавніша церква у Збаражжі стояла недалеко синагоги на горбочку, там де маленький потік серед боліт впадав до річки Гнізни (тепер об'їзна дорога міста). Біля церкви був цвинтар. Назва старої церкви невідома.

На місці старої церкви близько 1755 р. було споруджено сучасну в стилі барокко, кам'яну однонавову церкву, яка своєю формою нагадує костел (латинізація греко-католицької церкви після прийняття унії 1596 р., (прим. О.М.)).

Успенська церква була філіальною церквою міста. Нею опікувалися священники Воскресенської церкви (прим. О. М.).

Згідно з старою фотографією панорами міста відомий вигляд давньої дзвіниці, яка була на території церкви. Кадастрова карта Збаражжя 1830 р. вказує на місце знаходження дзвіниці та її загальну форму в плані. На карті 1899 р. на місці дзвіниці зображено план парафіяльного будинку. Отже, дзвіниця була квадратною в плані, мурованою, двоярусною, накрита чотирихилим з уступом дахом. На кожному з чотирьох фасадів, на другому ярусі розміщено великий віконний проріз та широкі пілястри по краях. Час побудови та знищення давньої дзвіниці невідомо.

У 1930-их роках за отця Боліновського церкву було відновлено: зроблено електричне освітлення, площу навколо церкви обведено кам'яним муром і залізною огорожею. Відновлено парафіяльний будинок. У 1995 р. на фасаді будинку встановлено меморіальну дошку, на якій вказано, що з 1926 -1929 рр. у цьому будинку містилася читальня „Просвіти”.

В 1963 р. церква була закрита, з неї зробили склад. В цей час був побитий іконостас церкви, зрізаний купол. В такому вигляді церква простояла до 1979 р.

У 1982 р. в Успенській церкві організовується районний краєзнавчий музей, який в 1989 р. перенесено у Замковий палац.

У 1990 р. церква була відреставрована і освячена (26 серпня 1990 р.) отцем Р. Сливкою.

Церква Христового Воскресіння.

Однією з святинь міста є Воскресенська церква. Початок будови дерев'яної церкви та її назви залишається невідомою. Відомо лише, що при церкві діяла міщанська, а з 1700 року – слов'яно-руська школа, яка переведена сюди із церкви Спаса.

На місці старої церкви у 1760 році міщани пригородка (тепер вул. Д. Галицького), шевці і наймити розпочали будівництво мурованої з каменю великої церкви.

Фундатором греко-католицької святині був збараський міщанин – швець Григорій Гименюк. Але через несподівану смерть не закінчив будівництво. Церкву закінчив будувати Микола Потоцький у 1764 році.

Воскресенська церква споруджена в стилі українського барокко. В плані нагадувала форму хреста, з великим центральним куполом та високою дзвіницею над притвором і оглядовою площадкою (майданчиком) на покрівлі дзвіниці. Завершення дзвіниці та форма центрального купола значно відрізнялися від тих, що збереглися до сьогодні.

У 1887 році під час пожежі згорів дах, була ушкоджена внутрішня частина церкви. Стараннями о. Костецького в 1897 році церква була повністю відреставрована. Саме в цей період були внесені зміни у форму центрального купола та дахівки над притвором. Очевидно, в цей час було збудовано нову дзвіницю при в'їзній брамі на території храму. Ще один ремонт в церкві проведено в 1907 році за о. О. Заячківського.

В 1933 р. о. Боліновський проводить у церкві ремонтно-реставраційні роботи: проведено електричне освітлення, зроблено нову мозаїчну підлогу (плитка привезена з Чехії), відновлена огорожа.

У 1960 році церква була закрита. З неї зробили склад. У 1977 році зруйновано дзвіницю.

Лише в 1989 році Збараський райвиконком повернув церкву віруючим, розпочалася реставрація. З листопада 1989 року церква заново була освячена отцем Романом Водяним. Реставрація продовжувалась до 1990 року.

У 1991 році відновлена церковна дзвіниця при в'їзній брамі, а в 1993 році на території церкви збудована невелика дерев'яна каплиця.

За час існування храму у ньому працювало чимало духовних отців. Один з відомих – о. Стефан Качало здійснював широку громадську діяльність - був членом сейму від Збаража, засновником читальні та товариства „Просвіта”. З 1897 по 1926 рік парохом та деканом був о. Олександр Заячківський. З 1910 по 1924 рік у Збаражі служив о. Стефан Тесля. У 1925 році парохом призначено о. Голінатого на 2 роки, а після нього на 9 років о. В. Боліновського, який виконував свої обов’язки до 1944 року. Він здійснив мрію о. Теслі та о. Поповича - відкрив захоронку, у якій духовні наставники навчали дітей Божих законів.

У 1989 році Митрополит Володимир Стернюк призначає із Львова отців редемтористів для опікування місцевим храмом.

У 1990 році до Збаража приїхав о. Йосип Янішевський. У 1991 році відновлення храму благословляє кардинал Любачівський, владики М. Гринчишин, М. Сабрига.

З 1992 сотрудником у Воскресенську церкву прийшов о. Олег Юрик, у 1993 – деканом і парохом о. Григорій Еднорович. Отець Григорій відправляє служби у храмі і сьогодні разом із о. Омеляном Колодчаком. На сучасному етапі Збараський деканат нараховує 28 церков, 12 священників та 1 тисячу дворів греко-католиків.

Церква Різдва Христового.

Церква Різдва Христового УПЦ КП збудована на південній околиці міста. 29 жовтня на місці майбутнього храму було освячено дерев’яний хрест на згадку про ювілей Христової церкви – 2000 років. Так церква отримала назву Різдва Христового. У церемонії освячення пам’ятного хреста взяло участь духовенство Свято-Троїцького духовного центру ім. Данила Галицького міста Тернополя. І цього ж року було закладено фундамент під майбутній храм.

Будівництво церкви тривало з 2001 по 2006 рр. Архітектор – Ігор Гибура (м. Тернопіль). Будівничі - бригада мулярів Володимира Копчі. Дах, куполи, металеве покриття – бригада Петра Джуса (обидві з с. Стриївка).

Під час будівництва храму Богослужіння з 2000-го по 2004-й рік проводилося у тимчасовому приміщенні по вулиці Козубських. А з 2004 по 2006 рік – у незакінченій будівлі церкви.

Урочисте освячення храму відбулося 28 серпня 2006 року. Чин освячення здійснив Тернопільсько-Кременецький архієпископ Іов (в миру Василь Павлишин).

Церква орієнтована вівтарем на схід, мурована з цегли, хрестоподібна в плані, трикупольна (куполи над притвором і апсидою - декоративні). Головний і бокові фасади оформлені 6-ма металевими хрестами. Фасадна ікона Спасителя у 2007 році написана Р. К. Остапчуком. Внутрішні стіни отиньковані. У 2006 році Володимиром Федаком (с. Стриївка) написана запристольна ікона Святої Трійці. У місті Тернополі виготовлений пристіл і тетрапот.

Серед священників, що служили в храмі відомі такі отці: Василь Бумба (2000-2004 роки), Андрій Гумен (2004), Богдан Статкевич (2004-2006 роки), Василь Бумба (2006 рік), Євген Стебиволк (2007 рік).

Церква Верховних апостолів Петра і Павла.

Церква Верховних апостолів Петра і Павла (селище цукрового заводу) споруджувалась на земельній ділянці 0,3 га. Перший камінь під будівництво церкви 24 жовтня 1993 року освятив генеральний вікарій Тернопільської єпархії УГКЦ о. мітрат Василь Семенюк.

Будівництво Петро-Павлівської церкви розпочалося у 1994 році за проектом збаразького архітектора Р. Ф. Камінського. Основну допомогу у будівництві храму надавала громада вірних, а також адміністрації цукрового та спиртового заводів.

Церква п'ятибанна (символ п'яти ран Ісуса Христа) споруджена з цегли у формі хреста.

22 квітня 1994 року отцями Йосифом Янішевським і Олегом Юриком була освячена тимчасова каплиця, яка знаходилась неподалік церкви у якій проводились Богослужіння.

Костел і монастир святого Антонія ордену Бернардинів. Початок діяльності.

Чернечий Орден Братів Менших (лат. OFM) заснований у 1208 р. св. Франциском з Асичу (Італія) і затверджений Папою Римським Гонорієм III у 1209 р. Незабаром орден розповсюдився по всій Західній Європі.

Через два століття в ордені відбулася реформа, яку провів св. Бернардин із Сени. Він вніс зміни у статут згромадження, зробивши регламент більш суворим, наблизивши його до аскетичного способу життя, з поверненням до первісної суворості (високого молитовного духу і умертвіння тіла). Від імені реформатора це відгалуження францисканців називаються бернардинським.

Починаючи з XV ст. отці Бернардини зайнялися місійною працею на землях Галичини та будівництвом нових римо – католицьких храмів і монастирів. А після 1569 р. монастирі цього ордену появились й на Волині, до якої з 1569 р. по 1772 рр. належала і Збаражчина. Адміністративно вони підпорядковувалися Руській монашій провінції (об'єднанню кількох монастирів), яка була створена на початку XVII ст. в межах Луцької єпархії, яка підпорядковувалася Львівській митрополії (1627-1946).

Прибувши на Волинь, Бернардини неодноразово гостювали у старому замку князів Збараських (збуд. 1393 р., спустошений в 1589 р.). Ще тоді князь Януш Збараський, батько Христофора і Юрія, заповів синам поселити ченців у родинному місті. І вже новий власник Збаража Юрій Збараський, що протягом деякого часу мав у своїх військових загонах капеланами Бернардинських священиків, вирішив виконати волю батька і для більш довготривалих зв'язків поселити їх в Збаражі. Ініціатива створення нової монашої фундації виникла не з парафіяльних потреб (тут вже існував парафіяльний костел), а з потреб капеланських і пастирської обслуги княжої родини.

В 1627 р. князь Юрій запропонував провінціалові (старшому над кількома монастирями) Юрію Годзішевському план створення осадку Бернардинів в Збаражі. Також просив згоди на обіймання посади капелана одного священика, який би мешкав у Старозбараському замку і відправляв Богослужіння у замковій

капличці. Провінціал схвалив пропозицію нової фундації, а також розмежував парафію від монастиря з умовою будівництва неподалік замку монастиря і костела або каплички для монахів. Нова інвестиція не була бажаною для князя, який закінчував будівництво нового замку. Але оскільки прибуло троє монахів, то князь вирішив збудувати тимчасовий дерев'яний монастир на горі Виноград у Старому Збаражі неподалік парафіяльного костела. Та безкомпромісний провінціал настояв на будівництві каплички, яка слугувала б для відправ монахом і замковій службі.

Задокументована діяльність отців Бернардинів у місті розпочалася у 1627 р., коли провінціал Юрій Годзішевський прислав до Збаража видатного проповідника і лектора теології отця Бонавентуру Чарлінського. Головним його завданням було організувати монаший осередок і здійснювати нагляд над будівництвом каплички і монастиря в Старому Збаражі. Разом з ним прибув капелан Юрій Струпчевський. Сім років о.Чарлінський виконував роль старшого над двоособовою спільнотою, яка мешкала у Старому Збаражі, і лише в 1634 р. переселився до тимчасового дерев'яного монастиря у Збаражі.

Не збереглося архівних матеріалів, які б пролили світло на те, як використовувався перший монастирський комплекс. Відомо лише, що в 1648 р. козацькі загони Максима Кривоноса заволоділи Збаражем і спалили його. А після відвороту козацьких військ на цьому місці було споруджено муровану капличку. Проте невідомо, якому святому вона присвячувалася. Проіснувала капличка до 1675 р., коли її знищили війська паші Ібрагіма Шишмана. Більше вона не відбудовувалася. Станом на 2000 р. це Виноградна вулиця села Залужжя, забудована ще в 50-60 рр. ХХст. житловими будинками, сім'ями селян Турчановських і Боровичів.

Поселивши отців Бернардинів у тимчасовому монастирі у Старому Збаражі князь Юрій того ж 1627 р. склав фундаційний акт, який ствердив луцький єпископ Богуслав Радошевський і приготував проект мурованого комплексу в новому місті. Ймовірно, задум князя Юрія втілювали в життя голандець Генріх ван Пеен та італієць Анред дель Аква, яким приписується будівництво замку і міських фортифікацій. А оскільки костел зводився в часи будівництва замку (1620-31) і був з'єднаний з ним підземним переходом, на що вказують історичні джерела і сучасні методи зондування поверхні

землі (ехолокація), то цілком можливо, що монастирський комплекс будували ті ж самі будівничі, що й замок.

Вибір нового місця монастирського комплексу був продиктований двома причинами: відсутністю вільного місця для забудови у великому старому місті та розбудовою малого сучасного міста, будівництвом нового Збараського замку на місці колишнього села Рябчинці.

Тогочасне мале місто розташувалося на північ від замку і знаходилося на півострові, що був оточений зі сходу Базаринським ставом, з півдня річкою Гнізною з непрохідною трясовиною, з заходу міським ставом. Єдиний вільний доступ до міста здійснювався з північної сторони – Залозецьким шляхом (суч. Роздоріжжя вулиць М. Грушевського, Ш. Алейхема, В. Стуса і Родини Білінських). Тут знаходилася Залозецька брама, що проіснувала до XVIII ст. На час будівництва монастирського комплексу в місті вже існувала єврейська синагога, Успенська та Воскресенська церкви, перші відомості про яких сягають 1580 р. В цей час починається і розбудова центральної частини міста – Ринкової площі.

Місцевість, на якій мало розпочатися будівництво монастиря, була непрохідною трясовиною, оповитою легендами і переказами. Одна з них розповідає, як під час татарського нападу на Старозбараську фортецю кінний загін ординців поїхав по селах за здобиччю. Раптом настала гроза і випала злива. Татари заблудилися. Наступала ніч, а дощ все лив і лив. Наїзники в'їхали в трясовину і болото їх засмоктало. Відтоді цю місцевість стали називати чортовим болотом. З часом, згідно переказам, на цьому болотистому місці було два об'явлення святого Антонія. Тому князь Юрій Збараський заклав тут монастирський комплекс під заступництвом святого Антонія Падуанського.

Інша легенда розповідає, ніби тут в болоті застрягла графська карета, запряжена четвіркою коней. Граф, піднявши руки до неба, в молитві промовляв: „О, святий Антоній, порятуй мене і мої коні! За те я збудую Тобі на цьому місці костел...” Долаючи труднощі, карета вибралася з місцевості, на якій і був збудований костел. Ще інший переказ констатує, що начебто монастир на болоті збудував якийсь заможній пан, бо там втопилася його дочка.

Збереглися перекази і про саме будівництво монастиря. Так, під час забивання палей (костел збудовано на дубових палях), один кріпак зірвався з риштувань, впав в болото й почав топитися.

Залементувала жінка з дітьми і звернулися до чудотворного образу Матері Божої Збаразької, який знаходився у парафіяльному костелі старого міста, благаючи про допомогу. Утопаючому кинули дерев'яну линву, за яку він схопився руками, потім шнур. Кріпак був врятований.

Саме такою в народній пам'яті залишилася місцина, на якій було споруджено монастирський комплекс.

Історія першого монастирського костела.

Весною 1628 р. поблизу річки Гнізни, біля підніжжя замкової гори, розпочалося будівництво першого мурованого монастирського комплексу. Дещо підмоклий ґрунт сприяв будівельникам в копанні глибоких фундаментів під святиню, в підземеллях якої передбачалися крипти для покійників. Протягом трьох років повністю вибудовано підвали і розпочато кладку стін.

12 лютого 1631 р. у Кракові на бенкеті, який був організований з приводу закінчення будівництва замку в Збаражі, раптово помер князь Юрій Збаразький. Старший монашої спільноти Збаразького монастиря о. Чарлінський прийняв участь у поховальній процесії, яка відбулася в Троїцькій каплиці Домініканського монастиря в Кракові.

Смерть першого фундатора не перервала розпочатих робіт. Даліше фінансування будівництва продовжив новий власник Збаража князь Януш Корибут Вишневецький. Коли в 1635 р. завершилося будівництво костела, новий фундатор підтвердив попередню фундацію і визначив нову, призначаючи додатково на потреби святині 2 тис. злотих річно терміном на 10 років. Протягом двох років було завершено будівництво костела і приступлено до його внутрішнього оздоблення.

13 січня 1637 р. помер Януш Вишневецький, який певний час прожив у Збаразькому замку і був першим похороненим в костельній крипті як власник міста і меценат костела. Поминальну Службу за покійним очолив настоятель монастиря о. Бонавентура Чарлінський, який також виголосив проповідь „характеристика католицького князя, тобто проповідь на похороні ясновельможного князя Януша Корибута у Збаражі Вишневецького, коронного

конюшого”. Проповідь була надрукована окремою брошуурою в Кракові (1637).

По смерті фундатора закінченням будівництва займалася його дружина Євгенія Катерина з Тушкевичів Вишневецька, яка протягом січня-квітня при співпраці з настоятелем монастиря отцем Бонавентурою Чарлінським (1634-1637 рр.) завершила основні будівельні роботи в костелі і приготувала його освячення. А також звернулася до Луцької консисторії з проханням затвердити костел у Збаражі за орденем Бернардинів і передала святиню Луцькій єпархії. З настоятелем монастиря о. Чарлінським княгиня приготувала освячення костела і передала святиню у власність Руської провінції ордену Бернардинів.

5 травня 1637 р. Луцький єпископ Богуслав Радошевський в асисті єпископа Київського Александра Соколовського, Львівського суфрагана Захарії Новошидського і генерального візитатора ордену Бернардинів Пацифіка Романуса довершив посвячення костела, дозволивши відправлення всіх Служб і Треб. В урочистому освяченні костела взяли участь також духовні сенатори, шляхта, вірні Збаража і околиць. 7 травня в присутності вищезгаданих осіб фундаторка підписала акт фундації, який з рук генерального комісара ордену Пацифіка Романуса отримав настоятель о. Бонавентура Чарлінський, тим самим заклавши підвалини для дальшої діяльності отців Бернардинів у Збаражі. Після закінчення каденції (1637) був призначений настоятелем Сокальського монастиря, де й помер 2 червня 1648 року і похоронений у Ловічах.

Щодо костела у Збаражі: отже, храм був мурований з каменю на дубових палях, однонавовий (розм. 17 м x 10 м). Розміри подані на підставі обмірів сучасної абсиди, на місці якої знаходився попередній костел, і згідно тодішнім будівельним традиціям – обладнаний бійницями і оглядовою вежею, яка знаходилася над притвором. Покритий високим двосхилим гонтовим дахом.

Про внутрішній вигляд костела збереглося мало відомостей. Не відомо, чи був інтер'єр тинькований, лише знаємо, що тут було три вівтарі, але невідомо якій школі вони належали і хто був їх виконавцем. В головному вівтарі знаходилася ікона святого Юрія-мученика, покровителя костела. Зліва від головного вівтаря знаходився вівтар Матері Божої з малим Ісусом на правій руці, який привіз з Венеції князь Юрій Збараський (1627). На іконі зберігався напис, що це копія ікони Задумливої Матері Божої, яку особливо

шанували в Карпатському регіоні України. На думку істориків оригінал ікони походить з серії „Відомі Мадонни”, написаний Рафаелем Санті. В монастирському костелі ікона Матері Божої дуже шанована, про це свідчили особисті вота, які знаходилися навколо ікони. Але костел ніколи не був відпустовим місцем з огляду на звичайність в ньому ікони Богородиці, яку тут називали Збараською (не плутати з Ченстоховською в парафіяльному костелі). Не збереглося відомостей і про питання коронації ікони, хоча її культ на Збаражчині був дуже великий.

Другий боковий вівтар знаходився справа і був присвячений святому Антонію Падевському. В 1638 р. до Збараського костела отці Бернардини привезли давній образ святого Антонія, заглибленого у молитві біля стін Дитяти Ісуса. Ця ікона стала називатися Збараською і прославилася знаками Божої Благодаті не тільки на Збаражчині, а й в Галичині і Волині. А монастирський костел став місцем паломництва до цього чудотворного образу. Ікона святого Антонія Падуанського (220 см. х 170 см.) написана на липовій основі, дата написання і автор невідомі. Саме ця композиція Збараської ікони часто використовується в Антонівській іконографії і зображає святого в монашому габіті, стоячого на колінах із складеними на грудях руками біля столу, покритого зеленим сукном. За краєм стола знаходиться біла лілія з трьома квітами і трьома пуп'янками. На стеблі лілії розкрита книга, на якій з лівої сторони видніється напис: „Я вибрав...і дар цей є для мене знаменієм”. Права сторона книги закрита хмарою, на якій сидить у позолочених шатах маленький Ісус. Правим ліктем руки святий Антоній опирається на стіл, а лівою рукою тримає ліву руку Ісуса. Легко похилена вправо голова святого притулена лицем до долоні Ісуса. Голова Ісуса увінчана позолоченим німбом у вигляді сйіва, також легко похилена вліво до голови святого Антонія. Над їхніми головами зображене відкрите небо і ангел, що летить на хмарі в горизонтальному положенні, який у правиці тримає лавровий вінок над головою Антонія. Під іконою напис: „Св. Антоній з Падуї, чудами відомий в костелі оо. Бернардинів в Збаражі. Рік фундації монастиря 1637-38”.

Образ св. Антонія в костелі оо. Бернардинів у Збаражі належить до найвідоміших ікон. Триста років великий Чудотворець випрошує душам віруючих і цілому народові безмірні дари ласк.

В 40-х роках XVIII ст. в костелі встановлено амвон, дві сповідальниці, лавки для вірних. Для потреб захристії виготовлено

тумбочку для літургійного посуду і шафу для фелонів. За головним вівтарем обладнано монаший хор, призначений для читання уставних і костельних молитов. В обладнанні костелу значну допомогу надала княгиня Є. Вишневецька, яка згідно фундаційного акту закупила для святині золоту монстронцію, чашу, престольний хрест, срібний літургійний посуд, процесійний комплект і дві лампи. Про інші офірування, як предмети літургійної атрибутики (хоругви, фелони, книги) відомостей не збереглося.

Монастир.

Як вже мовилося, старанням князя Юрія розпочато будівництво монастирського костела (1627), при якому заплановано збудувати мурований монастир. Смерть князя не перервала будівельних робіт, оскільки обов'язки померлого фундатора перейняв на себе Януш Вишневецький. Будівництво костела вже тривало чотири роки, і новому фундатору довелося збудувати тимчасовий дерев'яний монастир, щоб після завершення будови костела монахи могли замешкати біля своєї святині. Восени 1634 року монахи переселилися з старого міста до нового. Тоді спільнота монастиря нараховувала 10 чоловік: настоятель о. Бонавентура Чарлінський (1628-37), вікарій о. Андрій Дмошинський (1637- 40), сповідник о. Бонавентура Вольський (1637), сповідник і замковий капелан Юрій Струпчевський (1628 - 40), лектор теології Хіларій Грубський (1637), диякони Казимир Цедровський (1637-38), Казимир Ленковський (1637-38), Павло Лютневський (1637 - 38), Владислав Хоминтовський, брат кухар Дидак Влодовіта (1637-48). Спочатку несприятливі умови проживання не мали великого значення для монахів, які дбали про збереження монашого статуту, оскільки супроводжував їх великий ентузіазм до праці в новому костелі серед нових вірних, а матеріальні умови залишилися на другому плані.

5 травня 1637 р. під час освячення костела Луцьким єпископом Радошевським канонічно був оформлений Збараський монастир. Цей документ засвідчував, що костел і майбутній монастир належить до Руської монашої провінції ордену Бернардинів.

7 травня Є. Вишневецька видала акт фундації монастиря, підтвердивши фундацію померлого чоловіка Януша Вишневецького, визначила оплату для монастиря, забезпечила фінансово подальше

будівництво і доведення в належний вигляд монастирські будівлі. Княгиня, бачачи десятилітнє проживання і пастирську працю, не поминула у фундаційному акті зазначити, що „маючи велику повагу до ордену, який побожністю і прикладом життя відрізняється від інших орденів і бачить в ньому велику побожність та доброзичливість”. Акт заснування монастиря прийняв провінціал Бонафатій Чеховський, а генеральний комісар ордену в Руській монашій провінції о. Пацифік Романус урочисто ввів монахів до новозбудованого дерев'яного монастиря. Монастир отримав титул формального конвенту і подібно як і костел, був невеликих розмірів, призначений для кільканадцятьох монахів.

В 1637 р. провінціал Жигмунд Шенбек покликав очолити спільноту Збарзького монастиря о. Юрія Струпчевського, сповідника і капелана родини Вишневецьких. Який за кошти Є. Вишневецької спромігся протягом трьох років закінчити всі будівельні роботи в костелі, і довести його в належний вигляд. А також нагромадити будівельні матеріали на спорудження мурованого монастиря, яке розпочалося в 1640 р. Розпочате будівництво продовжив новий настоятель о. Жигмунд Комаровський, якого на цю посаду призначив провінціал Бернардін Орлович. Отець Комаровський був відомим в Руській провінції як визначний проповідник і багаторічний член провінції. Вдруге на цю посаду затвердив його провінціал Францішек з Пшеворська (1643). Протягом п'яти років настоятель в загальному завершив будівельні роботи. Не встиг докінчити внутрішнє облаштування монастиря, бо раптово помер 15 грудня 1645 р. і був похоронений у крипті костела. В зв'язку із ситуацією що сталася і згідно з тодішніми монастирськими правилами, той же провінціал Францішек з Пшеворська довірив тимчасово виконувати обов'язки настоятеля монастиря о. Станіславу Топольському, який протягом кількох місяців довів монастир до належного вигляду. Літом 1646 р. монастирська братія переселилася до нового мурованого монастиря. Не збереглося жодних відомостей про перебіг будівельних робіт монастиря. Можна припустити, що монастир був середніх розмірів, пропорційний костелові, частину якого займала теологічна студія Руської монашої провінції.

В 1645-47 рр. о. Топольський збудував ще господарські будівлі в межах монастирської огорожі, подбав про загосподарювання земельної ділянки, яка належала монастирю. В 1647 р. Провінціал о. Петро Цейнер, одобривши діяльність виконуючого обов'язки

настоятеля, призначив о. Топольського настоятелем монастиря. Була це майже річна каденція, яка закінчилася смертю мученика у 1648 р.

Дзвіниця

Розташована на північ від костела: в плані прямокутна, мурована з каменю в ренесансному стилі, як і перший костел і монастир. Реконструйована у XVIII ст., зокрема віконні отвори і завершення (аттик). Верхній ярус дзвіниці, на якому до 1646 р. знаходилися дзвони, розчленований пілястрами і прорізаний зверху півкруглими, а знизу прямокутними вікнами, по одному на коротших і по три на довгих стінах. Нижній ярус служив в'їздом на територію монастирського комплексу і з'єднувався з костелом дерев'яним переходом. Костел, згідно тодішніх будівельних традицій, знаходився на одній осі із дзвіницею і був зорієнтований по периметру північ-південь. Місце знаходження монастиря через відсутність архівного матеріалу залишається невідомим. Дзвіниця була покрита високим двосхилим черепичним дахом.

Коротшими боковими стінами дзвіниця примикає до оборонної стіни, якою був оточений монастирський комплекс, що був оборонним пунктом в середині міста. Міцно укріплені мури навколо монастиря облаштовані бійницями (не збереглися), які будувалися за всіма вимогами тогочасного фортифікаційного мистецтва і були тотожні замковим. На південній стіні дзвіниці, очевидно, з часу будівництва її знаходився сонячний годинник, затинькований на початку 70-х рр. XX ст.

Існує й інша думка: дата побудови дзвіниці 1628-37 рр. співпадає з будівництвом першого костела і відноситься до пізнього ренесансу. Однак архітектурні форми сучасної будівлі вказують на її появу в першій половині XVIII ст., тобто в період Барокко. Вивчення співвідношень архітектурних деталей споруди дає змогу твердити, що перший та другий яруси були збудовані одночасно. То ж дзвіниця не є барокковою реконструкцією старої ренесансної споруди. Очевидно, вказана дата говорить про існування дзвіниці, форма та місце розташування якої нам невідомі. Можна припустити, що нову дзвіницю, як невід'ємну частину монастирського комплексу, було зведено на фундаментах старої в часи будівництва нового костела і монастиря, тобто з 1746 по 1755 рік. В такому випадку стає

зрозумілим гармонійне співзвуччя Барокової архітектурної споруди монастирського комплексу.

В 1754 р. південна сторона дзвіниці була оформлена кам'яною вазою, а в 1790 північна – фігурою святого Флоріана.

Віхи історії

У другій половині XVII ст. розпочалася війна під проводом Б. Хмельницького. Оскільки вона носила ще й релігійний характер, то перед приходом козацьких військ на Збаражчину всі дорогоцінні речі (серед них ікона Матері Божої Збаразької) було перевезено до Гусятина, до великих прихильників Бернардинів – магнатів Каліновських.

5 вересня 1648 р. козаки під проводом М. Кривоноса підійшли до Збаража. Реєстровані козаки, що стояли в замку, перебили рейтарів (наймані війська) і відкрили браму. Оволодівши замком, повстанські загони захопили численні трофеї: продовольство, порох, кулі, 50 гармат. Цього ж дня вторглися у монастир, нібито для пошуку польських вояків, що тут могли переховуватися. Вони пограбували монастир, осквернили поховання Януша Вишневецького у крипті костела, а тоді підпалили його. Лише вчасне втручання монахів і мешканців міста запобігли розповсюдженню вогню.

Того дня загинуло дев'ять монахів, які не встигли покинути монастир. Серед вбитих були: настоятель о. Станіслав Топольський (1645 - 48), вікарій Бернардин Бієніасевич (1646 - 48), сповідник Бонавентура Олексінський (1645-48), сповідник Андрій Лисаковський (1645 - 48), Стефан Полянський (1645 - 48), Александер Мровінський (1647 -48), брати Дивак Влодовіта (1637-48), Францішек Мацієвський (1645-48) і Блажей (1640-48). Їх похоронили у крипті під костелом після відходу козацьких військ. Уникнули смерті два священики, які перебували поза стінами монастиря: Бернардин Вольський і Францішек Жабковський (1645-49). Після повернення до монастиря вони взяли на себе пастирську працю серед парафіян, що залишилися без парафіяльного костела. Оскільки Збараж був резиденцією князів Вишневецьких, це і відбилося на ставленні військ до самого міста. В цей час у Старому місті було знищено багато житлових будинків, парафіяльний костел і дерев'яний монастирський комплекс на горі Виноград.

Новим настоятелем монастиря провінціал Петро Сейнер назначив о. Станіслава Ялженського, який протягом року при допомозі добродіїв і жертводавців відновив костел і монастир. Уршуля Каліновська повернула всі костельські речі і Чудотворну ікону, які переховувала в себе.

В наступному (1649) році Збараж знову став місцем запеклих боїв козацько-татарських військ з польськими військами Єремі Вишневецького, що тривали з 30 червня до 10 серпня. Але монастирський комплекс і у цьому році не зазнав великих матеріальних втрат. І як твердять монастирські хроніки „майже чудом Божим уцілів”. В костелі регулярно проводилося Богослужіння, яке відвідували керівники польського табору. Та без жертв не обійшлося. Протягом бойових дій загинуло п'ять священників, які обслуговували поранених: Францішек Жабковський (29 липня перед брамою замку), Александер Біліна, Климентій Соколович, Бернардин Войнович, Флоріан Себастьянович-Коласа, які були поховані в костельній крипті. Ще четверо отців потрапили в полон, де теж загинули. Про збитки, завдані монастиреві, не повідомляється. Але те, як довго монастир ремонтувався, говорить само про себе.

Історичні джерела з часу облоги Збаража розповідають, що через західний став, який знаходився поблизу монастиря (осушений в 50 рр. XX ст.), очерета і болота пробирався в липні 1649 року через кільце облоги посланець Яреми Вишневецького до Польського короля Яна Казимира -Ян (Миколай) Скетуський. Облогу Збаража знято 14 серпня 1649 р.

Після відходу козацьких військ, психічно зламаний під час війни настоятель монастиря Станіслав Ялженський попросився про звільнення з посади настоятеля монастиря і зміни місця проживання. Провінційна влада прихильно поставилася до прохання настоятеля і перевела його на цю ж посаду настоятеля Сокальського монастиря. Однак збараські події так вплинули на здоров'я священника, що він невдовзі помер.

До часу скликання провінційної капітули обов'язки настоятеля монастиря виконував о. Антоній Контурович (1649 - 53). Разом з отцем Людвіком Ярославським (1645 - 50) і братом Антонієм Калінським (1645 - 75) він працював над ліквідацією наслідків війни.

Монахів у монастирі було небагато, тому Львівська провінційна капітула під керівництвом отця Боніфатія Варп'є постановила зарахувати монастир у Збаражі до ряду резиденцій, і до часу повного його відновлення обов'язки настоятеля буде виконувати презес (виконуючий обов'язки) із всіма правилами настоятеля, і призначила на цю посаду о. Антонія Контуровича.

Під час першої каденції о. Антонію мало що вдалося зробити для відбудови монастирського комплексу, лише зберегти його від подальшого руйнування. Оскільки в матеріальній скруті перебували й інші бернардинські монастирі, які також мали певні матеріальні втрати, то провінційний уряд постановив надати фінансову допомогу лише найбільш постраждалим під час козацької війни монастирям. А Збараський монастир рахувався резиденцією в провінції, тому не міг розраховувати на допомогу із сторони ордену, а лише на власні сили.

Між першою і другою каденціями о. Контуровича функції старшого серед монахів виконували принаймні троє презесів. Відоме ім'я лише одного з них – о. Корнеліуш Гасецький, якого призначив на посаду провінціал Францішек Райшевич, і в друге провінціал Ян Волович.

Відомо, що між 1653 і 1675 рр. в монастирському комплексі проводилися певні ремонтні роботи, тільки не в таких масштабах, щоби збараська резиденція отримала статус монастиря. При допомозі збараських жертводавців під кінець 70-х рр. XVII ст. костел набув свого первісного вигляду. Найбільша заслуга в тому належить о. Гасецькому. Однак на відбудову монастиря в цей нелегкий час важко було відшукати фінансову допомогу і монастир був лише збережений від подальшого руйнування.

Вдруге о. Антоній Контурович став презесом монастиря після двадцяти двох років проживання у Збаражі. На цю посаду призначив його провінціал Кипріян Домірський. Це був найскладніший час в діяльності збараських бернардинів. В першому році керівництва о. Контуровича Збаражчина була залита хвилею воєнних дій татаротурецьких військ паші Ібрагіма Шишмана, які в серпні 1675 р. пройшли через Збараж. Тоді разом з більшістю забудов міста було пограбовано і спалено монастирський костел, з якого вдалося врятувати лише три найцінніші вівтарні ікони: Чудотворний образ Матері Божої Збараської, Чудотворний образ св. Антонія, а також ікону св. мученика Юрія. Серед замордованих мешканців міста були два монахи: о. Бернардин Бучек і брат Антоній Калінський, яких

поховали в костельній крипті. А мешканців міста, згідно з переказом, хоронили на місці їх трагічної загибелі, а саме в т. зв. Садках (50 м на захід від сучасного роздоріжжя вулиць Стуса і Січових Стрільців. Табір Шишмана, коли він палив місто, знаходився на Турковій горі, поч. вул. Стуса).

Недавно відбудований монастирський комплекс під час цієї війни був цілковито знищений. З монастирської хроніки довідуємося, що „костел був перетворений на попіл”. Із цього часу протягом декількох років виднілися голі мури, в більшості без даху, як на костелі, так і на монастирі. І як вказують монастирські хроніки „монастир довго не міг прийти до себе”. Постійні татаро-турецькі війни, відсутність матеріальної допомоги з сторони власників міста Вишневецьких, які відбудовували власні маєтки, колишніх добродіїв монастиря, офіри міщан і передміщан з огляду на загальне зубожіння не дозволили розпочати відбудову. Тому бернардини обмежилися лише збереженням святині від дальнішого руйнування. Але монастирський комплекс щораз більше руйнувався і міг завалитися. В цей час в монастирі проживало два священики і брат, які обслуговували невелику кількість мешканців міста і околиць.

В 1678 р. провінціал Ян Волович, а в 1681 р. Дмитро Вольський призначили о. Контуровича презесом монастиря. Протягом дев'яти років через брак коштів о. Антоній так і не розпочав будівельних робіт. Не закінчивши третьої каденції, о. Контурович помер 8 березня 1648 р. і був похований у костельній крипті.

В 1687 р. генеральний візитатор ордену Бернардинів Андрій Пашинський так характеризує стан монастиря: „Збараж славився гарним костелом, а в монастирі проживало 20 монахів. Тепер все це знищено. Довкола пuste поле. Монастир став убогою резиденцією”.

Відсутність архівних документів з 1675 по 1723 рік не дозволяє простежити діяльність монастиря на цьому відрізку історії.

Відбудова монастирського комплексу розпочалася у XVIII ст., коли Збараж перейшов у спадок до коронного гетьмана і краківського каштеляна Йосифа Потоцького. Цей період було названо другим заснуванням монастиря.

Будівництво другого костела та монастиря.

В 1723 році провінціал о. Езейбій Зельніцький призначив виконуючим обов'язки настоятеля монастиря отця Шимона Міхальського. В цей час монастирський комплекс мало чим відрізнявся від стану 1685 року „пусті поля і убога резиденція”. Тому отець Міхальський, який був особисто знайомий з родиною Потоцьких зацікавив власника міста у відновленні святині. І Йосиф Потоцький у цьому ж таки році оцінюючи стан зруйнованої будівлі радив отцеві розпочати нове будівництво, видав розпорядження на проживання в монастирі шістьох монахів і виділив 2000 злотих на відбудову монастирського комплексу. Протягом року (1723) було вибудовано дерев'яний монастир, до якого переселилися монахи, які до цього часу мешкали в руїнах старого. Названо це було другим заснуванням монастиря.

Навесні 1724 року приступлено до розбирання руїн старого монастиря, громадження будівельних матеріалів і будівництва мурів навколо майбутнього монастирського комплексу. На згадані будівельні роботи було використано 2000 золотих офірованих Йосифом Потоцьким.

У 1725 році „комісія”, оглядаючи стан костела і монастиря визначила, що монастирський комплекс знаходиться в стані, придатному для життя і відправ.

А у 1726 році Львівська провінційна капітула надала Збараській резиденції титул монастиря. І провінціал Марцелін Зімковський призначив на цю посаду настоятеля отця Шимона Міхальського, який до цього часу виконував функцію презеса (виконуючий обов'язки). Тут треба зазначити, що в цей час не було підстав для перетворення резиденції у монастир, оскільки монахи мешкали у дерев'яній резиденції, а Служби Божі відправлялися у прибудові. Можна лише припустити, що провінційний уряд хотів морально підтримати зусилля енергійного настоятеля і очевидність його починань.

З 1726 по 1732 роки проводилися підготовчі роботи, пов'язані із будівництвом монастиря. Оцінив зусилля настоятеля наступний провінціал Ян Капістран Вдзеконський, який у 1729 році довірив отцю Міхальському вдруге посаду настоятеля, каденція керівництва якого закінчилася у 1732 році.

Про наступного настоятеля, який виконував обов'язки протягом шести років відомостей не збереглося. Можна лише припустити, що отець Міхальський залишився у Збаражі на посаді економа і займався пошуками фінансів для майбутнього будівництва. Вдруге на посаду настоятеля отця Міхальського призначив провінціал Ян Капістран Вдзеконський у 1738 році. Але 2 лютого 1739 року отець Міхальський помер і був похоронений у костельній крипті.

Після смерті отця Міхальського провінційна влада довірила тимчасове керівництво монастирем отцю Гвідо Чомовському, якого після капітули 1741 року провінціал Ян Капістран Квотек призначив настоятелем. В часи його першої каденції проводилися інтенсивні роботи, пов'язані із будівництвом монастиря, яке розпочалося у 1743 році за проектом і безпосереднім керівництвом архітектора Антона Гонца з Кернова на Шлянську. Фундатором монастиря були син Йосифа Потоцького Станіслав і його дружина Гелена з роду Замойських. У 1744 році провінціал Францішек Матеуш Козловський призначив отця Гвідо на другий термін керівництва монастирем. Але ця каденція тривала лише рік, оскільки 3 серпня 1745 року отець Чомовський раптово помер і був похований у костельній крипті.

Два роки до найближчої каденції функції старшого монастиря виконував отець Пасхаліс Місянгевич, який протягом року завершив будівництво частини монастиря, урочисте освячення якого відбулося 13 листопада 1746 року, до якого в цей час і переселилися монахи. А також добудував до дерев'яного монастиря великий дерев'яний ганок, який було облаштовано під тимчасову каплицю для Богослужінь.

В 1746 році Станіслав Потоцький разом з виконуючим обов'язки настоятеля затвердив план будівництва нового монастирського костела набагато більшого ніж попередній, і розпочав будівництво. В цей час було розібрано частину монастирського хору костела, який знаходився в апсиді за головним вівтарем і частину костельних крипт. Без змін залишено лише крипту князя Януша Вишневецького. Під час земляних робіт під нові фундаменти було також викопано підземелля під новим костелом, де заплановано облаштувати декілька крипт для померлих.

Каміння на будівництво фундаментів (а можливо і костела) добувалося із Пригородецької каменоломні і на місці піддавалося обробці. Кількість потрібного матеріалу була така велика, що

монастирський хронікар занотував у монастирській хроніці, що „... гора на Пригородку дійсно перестала існувати”.

Закінчення будівництва фундаментів фундатор вшанував двома важливими подіями: 21 червня 1746 року Станіслав Потоцький видав „фундаційний акт” для майбутнього монастирського комплексу, і 23 червня влаштував велику урочистість посвячення і вмурування наріжного каменю, яку з дозволу Луцького єпископа Францішка Антонія Кобельського, виданого 21 травня 1746 року здійснив парафіяльний священик Ігнатій Струтинській. За побажанням фундатора наріжний камінь вмуровано на місці першого костела і вказує на те, що нова святиня є також фундацією попередніх власників міста. Закладка наріжного каменю відбулася в присутності Станіслава Потоцького і його дружини Гелени, а також численного духовенства і шляхти.

До кінця 1746 року облаштовано під костелом крипти для померлих. Склепіння крипт викладено із цегли, яку попередньо оброблено гіпсовим розчином, для захисту від вологості. Крипту Януша Вишневецького залишено без змін, її лише з'єднано коридором з новими підземеллями. По обох сторонах костела облаштовано дві крипти різної величини, де на початку 1747 р. в одній встановлено домовини з останками 20-30 світських осіб, які загинули в монастирі у 1648-49 роках. До другої монашої крипти перенесено померлих, яких від 1638 року було поховано у підземеллях попереднього костела.

В окремому місці знаходилася крипта Збаразьких мучеників, де були поховані останки монахів з часу визвольної війни 1648 - 49 рр., турецько-татарських нападів 1675 року. Перед перенесенням померлих на нове місце було відправлено жалобну Службу Богу. Але тільки за особистим проханням Станіслава Потоцького, великі жалобні урочистості відбувалися в зв'язку із перепохованням Януша Вишневецького. З цього приводу було виготовлено нову домовину в яку помістили останки попереднього фундатора. І до часу впорядкування місця спочинку домовину поміщено в монашу крипту. Ця подія викликала велику повагу до Потоцьких із сторони Бернардинів і вірних. За деякий час домовина Януша Вишневецького була перенесена на попереднє місце, до крипти за головним вівтарем під монаршим хором.

В 1747 році провінціал Ян Капістран Вдзеконський, який добре знав становище Збаразької святині і діяльність настоятеля в

часи виконання його обов'язків, у попередніх роках, призначив отця Пасхаліса Місянчевича – настоятелем монастиря. Його діяльність на посаді настоятеля була позитивно оцінена двома наступними провінціалами. В 1750 році на другий термін керівництва отця Пасхаліса призначив провінціал Ян Капістрат Квотек. А втретє - Венантій Тишковський у 1753 році.

З монастирської хроніки про перебіг будівництва костела довідуємося слідує: 1747-48 роки мури костела значно підвищилися. Крипта під малим хором (вівтарна частина) засклеплена. Мури великого хору (притвора) також значно піднесені.

1749 рік мури костелу вимурувані до карнизу.

1750 рік завершено будівництво малого хору і монастиря, дах якого покритий гонтом.

1751 рік завершено склепіння і дах костела, який покритий черепицею.

1752 рік інтер'єр апсиди костела побілений, встановлено тимчасовий головний вівтар. І вирішено віддати святиню монахам для відправ, хоча ще і тривали будівельні роботи при спорудженні склепінь великого хору і костельних веж. Пропозицію фундаторів і Бернардинів підтримав Луцький Генеральний офіціал (високопоставлений чиновник) і кафедральний канонік Францішек Кобельський. І в день освячення костела 23 липня 1752 року першочерговим покровителем святині оголосив Святого Антонія Падуанського, а другого Святого Юрія Мученика. В час освячення костела у головному вівтарі було встановлено Чудотворний образ Святого Антонія, який у цьому часі був у великій пошані вірних Збаражчини. На відзначення цієї урочистої події прибули священики навколишніх парафій: збараський ксьонз Ігнатій Струтинській, бродівський ксьонз Ямезвари, кам'янецький ксьонз канонік Вижга. Після урочистого освячення костела запрошеним гостям духовним і світським у Збараському замку був даний Станіславом і Геленою Потоцькими святковий обід. Після закінчення урочистостей приступлено до дальнішого будівництва і оздоблення костела. В цей час також розпочалося будівництво обводових мурів довкола монастирського комплексу. З опису монастиря 1803 року відомо, що старий мур з східного боку тягнувся від брами аж до річки Гнізни і мосту на ній, а звідти дугою на захід понад став.

У 1753 році закінчено будівництво склепінь великого хору і костельних веж, дерев'яне завершення яких виконав тесляр

Антоній (прізвище невідоме). Покриті вежі цинковою бляхою, яка була пофарбована у чорний колір. На правій вежі встановлений великий механічний годинник із дзвоновим механізмом, який сповіщав годину голосним звуком, а п'ятнадцятихвилинний інтервал – тихішим. Годинник для костела купив Станіслав Потоцький, а за суму 1800 злотих Львівський годинникар Схоедт встановив його на вежі. У лівій вежі встановлено два дзвони. На одному з яких знаходився рік виготовлення - 1713. А на другому напис: „До молитви сердечно запрошую і спокій оголошую Року Божого 1732”. У вежі-сигнатурці, яка знаходилась на даху апсиди, знаходилося ще два менші дзвони перенесені із попереднього костела.

У 1754 році завершено будівництво і тинькування костела. У нішах аттика встановлено дві декоративні кам'яні вази і дві фігури Святих: Францішка (ліва сторона) і Антонія (права). Дерев'яна скульптура Матері Божої, оббита олов'яною бляхою (і позолочена) встановлена на завершенні аттика (можливо у ніші і стала жертвою пожежі 1789 року). В інтер'єрі костела підлога встелена чорно-білою мармуровою плиткою, привезеною із міста Тереховлі. Дах монастиря покрито черепицею, привезеною із міста Тернополя. В цей час на даху костела також проводилися деякі ремонтні роботи. Завершено будівництво зовнішніх цегляних оборонних мурів з бійницями, висота яких становила 3,5 метра.

Найбільша заслуга у будівництві монастирського комплексу безумовно належить Станіславу Потоцькому і його дружині Гелені, які проводили будівництво власним коштом. І як записав монастирський хронікар: „Станіслав Потоцький незважаючи на спеку і інші природні умови багато часу проводив на будівництві і працював”.

Фундатор своїм прикладом заохочував до фізичної праці заможних панів, які не тільки фінансово допомагали, але також приходили на будівництво і допомагали підносити будівельний матеріал – цеглу. Але громіздка будова вимагала багато коштів, тому фундатор звернувся до знайомих магнатів з різних частин Польщі, про надання фінансової допомоги. І на його прохання відгукнулося багато нових і багатих добродіїв, які жертвували поважні суми для Збарзьких Бернардинів. Монастирська книга меценатів костела і монастиря згадує у:

1725 році графа Станіслава Потоцького,

1731 – Ізабеллу Врошовську,

1750 черніцького підчашого Францішка Ігоревського (6000 злотих), Анну – Катерину Лупінську з дому Пісорська (2000 злотих), Францішка Торовського.

1753 власників Збаража Станіслава і Гелену Потоцьких, буського підстоля Олександра Полоцького і його дружину Розалію (2000 злотих)

1757 власника села Охримівці Мартина Бреського, Міхала Піопеля з Тернополя.

1761 Міхала Понткевича, нового лядського підчашого Броніслава Злотницького, а також родину Потоцьких граф Петро Потоцький.

1762 Граф Йосиф Потоцький, граф Францішек Потоцький, граф Вінцентій Потоцький, ксьонз Валентин Ангарський, Йосиф-Ігнатій Чотонський.

Великим жертводавцем костела також був його архітектор Антоній Гонц, який надав значну фінансову допомогу у доведенні святині в належний вигляд. Пошуком грошей для будівництва займався також костельний фінансист Антоній Вознецький, який збирав пожертву серед місцевого населення. І настоятель монастиря отець Пасхаліс Місянчевич, який також здійснював нагляд над будівництвом і якому припала честь приготувати урочисте освячення костела, яке було заплановано здійснити під час великого відпусту Матері Божої Ангельської, коли на прощу до Збаража прибула велика кількість вірних.

Урочисте освячення костела розпочалося в п'ятницю 1 серпня 1755 року. Після обіду до костела прибув Луцький єпископ-ординарій Антоній Еразм Воллович гербу Богорія, якого перед костелом привітав отець Ян Дуклан Мекшинський виголосивши привітання латинською мовою. Після чого єпископ Воллович у супроводі провінціала Венонто Тишковського і графа Станіслава Потоцького був впроваджений до нової святині.

В урочистому Богослужінні взяли участь всі монахи на чолі з настоятелем отцем Пасхалісом, а також багато мешканців Збаража і околиць. В полудень наступного дня єпископ Воллович призначив костельні відпусти і очолив євхаристичну процесію. Головні урочистості освячення святині розпочалися після обіду 3 серпня. У 17 годині замкова сторожа з розпорядження Станіслава Потоцького дала декілька святкових артилерійських салютів.

Урочисту Службу Літургію Божу відслужив єпископ Антоній Воллович, а проповідь виголосив отець Генрик Русіїн бувший провінціал руської домініканської провінції під патронатом Святого Яцка Ондорованжа. Під час освячення костела і головного вівтаря єпископові асистували: кам'янецький суфраган єпископ Адам Оранський гербу Костеш, провінціал Валентій Тишковський.

Єпископ Воллович затвердив покровителя костела Святого Антонія, який був наданий святині в час його першого свячення у 1752 році на цей час вже єпископом Францішком Кобельським. Бувший провінціал Бернардинів отець Ян Квотек спеціально на цю урочистість привіз з Асижу частину мощей Святого Константина, яку було вміщено у менці вівтаря Розп'ятого Христа. В урочистому освяченні костела взяли участь фундатори, для яких у вівтарі костела були приготовлені спеціальні місця, декілька прелатів і каноніків Луцької єпархії, 23 парафіяльні священики з навколишніх парафій, греко-католицьке духовенство. Запрошені Бернардинами і фундаторами старости із сусідніх повітів, меценати і шляхта Збаража і околиць, а також багато вірних з цілої Тернопільщини.

Після закінчення Літургії відіграно спеціально складений фінал і розпочався публічний теологічний диспут під керівництвом Збаразького лектора теології отця Пасхаліса Туринського, який приготували Тернопільські Домініканські учні і учні Бернардинські із Збаража. Про тему дискусії в монастирській хроніці не повідомляється. Дискутуючи, слухали духовних і світських учасників урочистостей пізнім вечором у Збаразькому замку. Родина Потоцьких частувала запрошених гостей святковою вечерею, а для мешканців Збаража і прочан в місті організовано масові гуляння і показ феєрверків. Шкода, що така урочиста подія дійшла до нас дуже скромно описана монастирським хронікарем.

Часи керівництва отцем Пасхалісом записані у діяннях міста будівництвом нового монастирського комплексу. Після закінчення трьохлітньої каденції о. Пасхаліс був переведений в Ярмолинський монастир де і помер 18 вересня 1766 року.

Новий монастирський комплекс у завершеному вигляді мав досить величавий вигляд.

Монастир 1745-1750, двоповерховий „П” – подібний в плані збудований в ренесансному стилі (оздоблення - бароккове). Західним видовженням раменом примикає до апсиди костела закриваючи його нижню частину, і утворюючи замкнутий з

чотирьох сторін внутрішній дворик тягнеться здовж лівої нави. Східним фасадом, який виходить за лінію головного фасаду костела з'єднаний з лівою вежею святині невеликим квадратним в плані похідним приміщенням, розташованим на лінії головного фасаду. Тамбур зовні оформлений вхідними дверима з півкруглим багатопрофільованим сандриком, другий поверх віконним отвором з багатопрофільованим підвіконником та прямокутним сандриком. Західний фасад віконний отвір без оздоблення. Завершення – фігурна база з невеликим фігурним фронтоном. На першому поверсі тамбура знаходиться троє дверей, які сполучають костел, монастир і внутрішній дворик на якому до початку ХІХ ст. знаходилася копана криниця. Другий поверх похідної кімнати сполучав костел і монастир і був призначений лише для монахів. Покритий тамбур односхилим дахом.

Фундаменти монастиря кам'яні. Підвали, що призначалися для поховання монахів займають під монастирем всю його площу. Збудовані з каменю – пісковіку на вапняному розчині. Склепіння кам'яні, півциркульні з розпалубками. У північному крилі під захристіями стіни і склепіння тиньковані, підлога бетонна. В західному, південному і східному крилах стіни і склепіння не тиньковані, долівка – ґрунт. Підвал західного і північного крила має окремих вхід з двору.

Стіни кам'яні, тиньковані збудовані на вапняному розчині. Зовні членовані пілястрами, які у цокольній частині опираються на невеликі кам'яні профільовані бази і завершуються слабо розвиненим бетонно-кам'яним карнизом. Віконні отвори невеликі, прямокутні без оздоблення. Вікна дерев'яні двостулкові. Лише два вікна другого поверху північного фасаду (над скарбником) оформлені багато-профільованими сандриками, які у верхній частині утворюють дуги. І до 1994 року були оформлені ліпниною в стилі рококо і тягами, обрамляли віконний отвір. Ще два вікна, одне коридорне і одне килийне без оздоблення. На першому поверсі знаходяться вхідні двері в монастир. На західному фасаді монастиря знаходиться по 16 вікон, південному - 15, східному по 7, одне з яких на першому поверсі трьохстулкове. У внутрішньому дворику на обох поверхах знаходиться по 17 коридорних вікон. Всі згадані вище вікна без оздоблення.

Торцева стіна північного фасаду завершується поясом, та фігурним фронтоном збагаченим наріжними стовпцями на яких по

кутах знаходяться три бетонно-кам'яні вазони на невеликих прямокутних постаментах. Та двома пілястрами, що розкреповують фронтон по середині якого знаходиться кругле вікно. Торцева стіна східного фасаду, також завершується поясом, фігурним фронтоном пілястрами композитного ордеру між якими знаходиться „глуха” квадратна ніша.

Дах двосхилий, дерев'яні ферми. У 1750 році покритий гонтом, у 1754 році - черепицею привезеною з міста Тернополя. В 1790 р. оцинкованою бляхою. З 1997 року металеві ферми покриті оцинкованою профільованою бляхою.

Внутрішня паніровка - коридорна з одностороннім розміщенням келій на обох поверхах. Склепіння цегляне з розпалубками, яке опирається на поздовжні і частково поперечні стіни.

Інтер'єр тинькований і побілений. У східному крилі другого поверху перекриття дерев'яне, плоске. Двірні, віконні та сходові клітки перекриті лучковим склепінням. Сходи у західному і південному крилі дерев'яні, двомаршеві. Двері – зовнішні і внутрішні дерев'яні, талеві. Підлога в коридорі першого поверху західного крила і частково південного – керамічна плитка з візерунком (початок ХХ століття). У східному і частково південному - дерев'яна. Келії першого і другого поверхів, коридор другого поверху - підлога дерев'яна.

Згідно опису плану монастиря за 1819 рік довідуємося, що в монастирі було 48 кімнат, які відповідно були пронумеровані. На першому поверсі у західному крилі було 28 житлових кімнат, монастирські учбові класи, кухня, складські приміщення, велика і мала столови, у південно-західному наріжнику – туалет і умивальник. Приміщення східного, частково південного крила, які в коридорі були переділені цегляною стіною призначалися під шкільні навчальні класи, в'язницю для непокірних і неслухняних учнів.

На другому поверсі знаходилося 15 келій для помешкання і 5 вільних які призначалися для гостей. Двопокойову кімнату під № 1 займав настоятель монастиря. Збоку під № 2 знаходилася підручна кладочка, а два наступні помешкання були покоями призначеними для гостей.

У двопокойових кімнатах під №№ 17, 19, 29, 31 мешкали заслужені монахи. В однопокойових під №№ 5-7, 9-14, 21-23, 26, 28, 30, 33, 35 - 37 мешкали всі інші монахи. Під №№ 18-20 знаходилася бібліотека, яка свій перший книгозбір отримала від родини

Потоцьких. Всі келії були облаштовані кахлевими грубками і необхідними меблями.

З 1775 по 1800 рік Бернардини зібрали 66 ікон різної величини і вартості. 30 з яких знаходиться в келіях, 36 олійних полотен у коридорах. Монастир був діючий до 1946 року.

Монастирський костел 1746-55 років утворює північне крило монастирського комплексу. Збудований у бароковому стилі, орієнтований по периметру захід-схід, являє собою трьохнавову, одноапсидну чотирихрестовну базиліку (52 X 29 X 14 метрів висота нави, 12 метрів висота апсиди).

Фундаменти, цоколь з подвійним уступом зі східної сторони муровані з кам'яних блоків на вапняно-піщовому розчині. Просторі підвальні приміщення з продухами займають під костелом всю його площу. Стіни і кам'яне склепіння тиньковане, долівка – ґрунт.

Стіни костелу муровані з бутового каміння, яке чергується із цегляними прошарками. Склепіння цегляне. Інтер'єр і екстер'єр тиньковані. Середня нава вдвічі вища за бокові, перекрита напівциркульним склепінням з розколубками і лютенами. Бокові нави перекриті хрестовим склепінням на спалених наружних арках.

Дах центральної нави двосхилий, бокових – односхилий, у 1755 році був покритий червоною черепицею, у 1758 – міцною бляхою. З 1790 року оцинкований металевим листом.

Головний східний фасад костелу має вгнуту конфігурацію по середній наві відносно двох бокових назових веж. Ця площа плану зберігається по всій висоті костелу аж до завершення. Вертикально членована двома пілястрами, які розкреповують нижній карниз і по всій висоті костела прорізуючи два декоративні карнизи, які ділять по горизонталі головний фасад на три яруси і переходять у фронтон.

Нижня частина середньої нави оздоблена кам'яним порталом, дерев'яними дубовими дверима, оббитими бляхою з оздобою. З 2005 року двері дерев'яні тахлеві двостулкові. Двірна металева решітка 2006 року. Над дверима півкругле вікно з металевою решіткою XIX ст., а над ним у декоративному оздобленні вензель фундаторів костела, який розшифровується як J..K.W. S.H.P. (Януш Корибут Вишневецький (і) Станіслав Граф Потоцький).

З правої сторони вхідних дверей у 1973 році встановлено меморіальну металеву таблицю (55 X 49 см) товариства охорони пам'ятників (охоронний № 662).

**УКРАЇНЬСЬКА РАДЯНЬСЬКА СОЦІАЛІСТИЧНА
РЕСПУБЛІКА
ПАМ'ЯТНИК АРХІТЕКТУРИ
КОСТЕЛ БЕРНАРДИНІВ
1627
ОХОРОНЯЄТЬСЯ ДЕРЖАВОЮ
ПОШКОДЖЕННЯ КАРАЄТЬСЯ
ЗАКОНОМ**

Таблиця поновлена у 2007 році

**(ТРИЗУБ)
УКРАЇНА
ПАМ'ЯТКА
АРХІТЕКТУРИ
МІСТОБУДУВАННЯ
КОСТЕЛ
XVII ст.
ОХОРОННИЙ № 662/ 1
ОХОРОНЯЄТЬСЯ ДЕРЖАВОЮ
ПОШКОДЖЕННЯ КАРАЄТЬСЯ ЗАКОНОМ**

На лівій боковій вежі неподалік вхідних дверей знаходиться мармурова таблиця з написом (польською мовою).

**Д.О.М. (дім всім померлим)
ТУТ СПОЧИВАЄ КОНСТАНЦІЯ З ІЄЛОВЕЙСЬКИХ
КАЧКОВСЬКА
ФІНАНСИСТКА ПОДІЛЬСЬКА СУДДІХА (дружина судді)
ОКРУЖНА КАМАНЕЦЬКА
І ПОГРАНИЧНА
ПРОСИТЬ ПРО ТРИ АНГЕЛЬСЬКІ ПОЗДОРОВЛЕННЯ**

Внизу під написом символ смерті (череп і дві перехрещені кістки). Рік поховання відсутній.

(З історії Збаража відомо, що в 1721 році комендантом Збаразького замку був Казимир Качковський. А в 1776 році Кастан Качковський з Поділля, вписаний до монастирських книг як добродій і меценат костела (можливо чоловіка Констанції).

На першому ярусі вже знаходяться малі квадратні вікна, по два на лівій і три на правій (вежі), отвори з лучковими перемичками, у верхній частині звужені, оформлені декоративним обрамленням та дугоподібними сандриками і металевою решіткою.

На другому ярусі, втричі вищому ніж основа головного фасаду, над входом в костел знаходиться балкон з кованою

металевою огорожею, посередині якої знаходиться вензель (розшифрування невідоме). Двірний отвір балкону оформлений сандриком та декоративним обрамленням, тягнутим у тиньку. На вежах також знаходяться великі прямокутні вікна, з півкруглими перемичками, тинькованим обрамленням та дугоподібними сандриками. Вікна веж і головного фасаду повторюють розміщення вікон першого ярусу по всій висоті костелу.

Прямокутний віконний отвір третього ярусу головного фасаду, що освітлює хори, має лучкову перемичку, обрамлення відсутнє. Віконні ніші веж закладені (глухі), залишені лише невеликі прямокутні отвори для вентиляції. Третій ярус костелу та веж завершується багатопрофільованим карнизом, вище якого по центру влаштований двоярусний фронтон (аттик).

Аттик локальної форми зовні на кутах декоративний шістьма кам'яними кулями. Горизонтально поділений багатопрофільованими карнизами на три частини. Нижня частина – це завершення пілястрів головного фасаду і основа для пілястрів, що фланкують завершення. Середня частина вчетверо більша за основу. По середині якої знаходиться велике вікно, що кидало світло на горище, закладене у 1790-х роках, без оздоблення, оформлене дугоподібним сандриком і франковане двома пілястрами з півкруглими нішами, у яких знаходяться кам'яні вази, завершуються пілястри фронтона карнизом. На внутрішніх кутах знаходяться ще дві ніші, у яких в 1755 році встановлено дві кам'яні фігури (автор не відомий) – справа Святий Антоній, зліва святий Францішек, які являються закінченням пілястрів головного фасаду костела. Завершує аттик металевий символ ордену Францисканців: (ліва рука Ісуса Христа, права святого Франциска, на фоні Хреста у сонячному сьйві в середині якого знаходяться три латинські букви І Н S (Ісус Христос Людинорятівник). На місці символу до пожежі 1789 року знаходилася дерев'яна фігура матері Божої Непорочної.

Вежі костела здіймаються ще на один ярус та завершуються карнизом (висота без куполів 25,5 м). Усі чотири яруси веж по кутах членовані пілястрами, які розкреповують нижні карнизи, а під верхнім завершуються капітелями іонічного ордеру (іонічний ордер складається з двох волют, завитків) і антаблемента. Антаблемент – архітрав нижня частина, фриз середня, карниз – верхня. Фриз оформлений триглиорами (прямокутні плитки між якими знаходяться) метопа (скульптурна ліпнина). Віконні ніші

„глухі”, залишені лише невеликі квадратні отвори для вентиляції, без обрамлення, перемички півциркульні. На північній вежі (схід-північ) над невеликими віконними нішами знаходяться округлі годинникові отвори з профільованим обрамленням. Закінчуються вежі лекальними дерев'яними куполами з люкарнами на яких влаштовані яруси ліхтарів оббиті дошками, завершені маківчатим дахом і увінчені металевими хрестами, які винесені на шпильях. Покриті куполи металевим дахом.

Північний та південний бокові фасади костела утворюються фасадами веж північної та південної бокових нав, скарбника (північ.), захристії (півд.) і відповідно двох келій, що знаходяться над ними та верхніх ярусів центральної нави та апсиди. На північному та південному фасадах центральної та бокових нав знаходяться по три вікна і по два сандрика, захристій та келій над ними і верхнього ярусу апсиди. Простінки між вікнами по всій висоті костелу членовані створеними пілястрами, які розкреповують нижній пояс і завершуються багатопрофільованим верхнім карнизом центральної нави. Вікна нижнього ярусу бокових нав завужені у верхній частині, перемички лучкові декоровані дугоподібними багатопрофільованими сандриками, та профільованими підвіконними блоками. Завершуються бокові нави багатопрофільованим карнизом. Вікна верхнього ярусу центральної нави витягнуті по висоті з лучковими перемичками до 1995 року були декоровані тинькованими тягами, оформлення було дуже пошкоджене і під час тинькувальних робіт римо-католицькою громадою були знищені. Бокові фасади другого ярусу апсиди відповідають фасадів нави.

До західного фасаду апсиди примикають двоповерхові приміщення монастиря, покриті двосхилим дахом. На верхньому ярусі апсиди знаходиться овальний віконний отвір над яким знаходиться багатопрофільний карниз. Атик апсиди лекальної форми і членований пілястрами і прорізаний півкульною віконною нішею, з невеликим квадратним отвором для вентиляції. Віконна ніша оформлена декорованим обрамленням витягнутому у тиньку. На кутах аттика знаходяться дві кам'яні декоровані кулі, завершує західний фронтон трикутний сандрик, оформлений металевим символом у вигляді сонця з промінням.

Інтер'єр костелу тинькований, природно освітлений 30 вікнами, 1 круглий притвор, 2 великих прямокутних хори, 6 малих у бічних навах, 10 великих у головній наві, 1 овальна апсида.

Головну наву від бокових відділяють дві пари арок оздоблених парними пілястрами з капітелями іонічного ордену, які з'єднані аркадою і завершені багатопрофільним карнизом.

Бокові нави на стінах і склепінні поділені на чотири частини спареними пілястрами. Продовженням бічних нав становлять нижні яруси костельних веж у яких знаходилися дерев'яні гвинтові сходи праворуч (не збереглися) вели до годинникової кімнати (четвертий ярус). Ліворуч (збережені) - на хор огронний що знаходиться над дерев'яним притвором і четвертий ярус дзвіниці, де до 1789 року знаходилися дзвони. Паралельно до вітваря як продовження бокових нав з правої сторони знаходилась скарбова кімната, а з лівої - захристія.

Спасо-Преображенська церква на Чернечій горі.

1. Архітектурна будова та настінні розписи храму.

Спасо - Преображенська церква – одна з найдавніших пам'яток архітектури старовинного Збаража. Вона знаходиться на вершині Чернечої гори, яку омивають води тихоплинної Гнізни, і ніби сховалася в зеленому об'їмі ялин та смерек.

Церква мурована, в основному, з великого тесаного каміння, отинькована, однонавова, вітварем зорієнтована на схід. Вона тридільна і складається з гранчастої вітварної частини (апсиди, перекритої півциркульним замкнутим склепінням), прямокутної нави (з циліндричним перекриттям, з розпалубками над вікнами) та з квадратної вежі - дзвіниці, нижній ярус якої служить бабинцем (притвором), перекритий хрестовим склепінням.

Церкву відносять до оборонних споруд, враховуючи товщину мурів (1,5 – 2 м) та досить грубе склепіння. А ще круглі бійниці, що знаходилися під вікнами (на висоті 1,2 м від підлоги), по три на довшій і по одній на коротшій стінах церкви, і на обох ярусах дзвіниці по трьох сторонах (замуровані ззовні в кінці XVIII ст., а всередині - в 1989 р.), і вузькі вікна, що теж могли служити за бійниці.

З північної сторони нави знаходиться мурована крипта (підвал, розм. 1,5 x 2,5 x 2 м.), в якій до закриття церкви в 1961 р. містилися поховання, а в воєнні роки (1941-1945) – захоронний

великий дзвін-бас (ваг. бл. 300 кг.), повторно встановлений на дзвіниці в серпні 1989 р. Підвал перекритий дубовими балками і на дерев'яній підлозі.

Спасо-Преображенська церква має характерні особливості для часу її будівництва. Над притвором у ній збудовано двоярусну вежу-дзвіницю, що становить одне ціле з церквою. Звичайно, це теж одна з тодішніх потреб пристосувати споруду для оборони. На думку пастиря храму о. Михайла Найка (1992 р.) саме таким вимогам і відповідав прийом поєднання в одній будівлі оборонної вежі та храму. Для більшої міцності стіни вежі мають помітний кут нахилу в середину вежі. У товщі північної стіни знаходилися сходи, що вели з притвора на дзвіницю, замуровані, ймовірно, наприкінці XVIII ст. А на рівні хорів зроблено двірний отвір в середину церкви, що було кроком вперед в порівнянні з тим, що робилося в дерев'яних церквах.

Дзвіниця являє собою отиньковане (1989 р.) квадратне в плані приміщення (розм. 2 x 2 м) з трьома дзвонами. За розповіддю старожила П. Комендата (1990 р.), найстарший серед дзвонів Святий Миколай (Бас). Доказом є напис польської мовою, що в перекладі: „До молитви чуйно запрошую, радість і спокій оголошую. Року Божого 1732 отцями Василіанами Збараськими виготовлений, 1832 тріснутий. А 1871 дня 27 січня за настоятеля отця Романа Юзефовича знову з побільшенням відлитий людвісаром Мартином Станкевичем”. Імена ще двох дзвонів невідомі. На одному збереглася дата 1839 і зображення рук Ісуса Христа, на другому напис, теж польською мовою: „Року божого 1869 відлитий в Тисмениці Гаврилом Чалчинським”. У верхній частині дзвона виконаний горельєфом рослинний орнамент, а нижче (на 90⁰) зображення Хрещення Господнього і святого Миколая. В нижній частині дзвона зроблено напис фарбою: „До Збараж (а), ц/м 63, дан Залужжя”.

Історичні відомості про дзвони, що були на час будівництва храму та дзвіниці, відсутні. Але одна з легенд розповідає, що ці дзвони були заховані монахами на монастирському полі, недалеко від церкви. Де саме вони були заховані, залишається таємницею до сьогодні, адже монастирське поле було немале. Але разом з усіма угіддями, як це впливає з розповіді сторожила П.Комендата (1990р.), було оточене земляним валом і ровом, частина якого зберігається досі у східній частині лісу.

Внутрішні стіни і склепіння церкви розписані іконами. Покрова Божої Матері (склепіння притвора), коронування Матері

Божої (склепіння нави), моління про чашу і чотири євангелісти (стіни апсиди) були написані в XIX ст. невідомим художником. Їх реставрація проводилася в 1989 р. Тоді ж у притворі церкви були написані ікони рівноапостольних Володимира і Ольги; Ісус Христос в терновому вінку (бар'єр хорів) і Херувими (апсида). Над склепінням вікон були оздоблення в стилі ренесансу (зберігалися до закриття церкви в 1961р.)

По обидва боки нави знаходяться два бокові вівтарі. Правий вівтар, з іконою Воскресіння Христового, виготовлений з дерева в XIX ст. і різьблений, багато декорований накладною різьбою рослинного орнаменту; флянкований стовпами і колонами з капітелями коринського ордену; різьбяр і художник невідомі. Лівий вівтар святого Онуфрія також виготовлений в XIX ст. невідомими авторами. Він символізує кам'яну печеру, яка виготовлена з липового коріння, по середині якого знаходиться ікона Святого, в нижній частині - престіл, в верхній – живописне зображення вознесіння душ Святого Онуфрія двома ангелами. Ікона реставрована в 1998 році львівським реставратором В. Магінським.

Про первiсний вигляд іконостаса відомостей не збереглося. Але він, ймовірно, був одноярусний, мурований з каменю і зводився одночасно з церквою, на що вказують три масивні (розм. 1м) арочні проходи, що відділяють наву від апсиди церкви.

Сучасний іконостас чотирьохярусний, виготовлений з дерева в XIX ст., різьблений невідомим майстром. Він багато декорований і орнаментований. Дияконські двері в ньому відсутні. Ярус від яруса відділяє фриз з накладним рослинним орнаментом. Завершується іконостас круглим ореолом у променах слави з написаним у центрі Всевидючим оком. Різьба іконостаса покрита золотистою фольгою. Його реставрація проводилася в 1989 р., крім першого ряду, ікони якого не збереглися. Цей ряд, як і празничковий, реставрувався в 1998 р.

Запрестольний вівтар Матері Божої Милостивої виготовлений із дерева невідомими майстрами в XIX ст. Він різьблений, багато декорований накладною різьбою рослинного орнаменту, реставрований теж у 1989 р.

За розповіддю о. Михайла Найка (1992 р.), в 1989 р. з північної сторони апсиди церкви була добудована цегляна ризниця, яка являє собою прямокутне в плані приміщення (розм. 4 x 5 м) з вузьким вікном і подвійними дверима (шир. стіни 0,5 м). Ризниця

покрита односхилим дахом в середині будівлі, на західній стіні на висоті 0,5 м від підлоги, знаходиться комин, який має квадратний отвір в нижній внутрішній частині стіни і невеликий отвір назовні у верхній частині зовнішньої стіни (під піддашком). Комин відкритий літом 1994 р. і тепер виконує роль вентилятора, витяжки для кадила, переносної пічки тощо. Того ж року біля церкви побудовано двоповерховий парафіяльний будинок. Зведено його на місці старої стодоли, що прийшла в упадок в кінці 40-х років і служила сховом від дощу й снігу коням, які привозили священника на Богослужіння.

Недалеко тут ще знаходився невеликий житловий будиночок пасічника, який трудився на пасіці монастиря отців Бернардинів, що знаходилася неподалік Ксьондзового лісу.

На зовнішній південній стіні церкви, очевидно, з часу її спорудження, знаходиться сонячний годинник, а над вхідними дверима – фундаційний напис: „В лето от создания миру 1708 а иже от воплощения з Пресвятої Діви Марії Господа нашого Ісуса Христа 1600-го року на сем святом месте старожитнього монастира за благоизволением Божим на вечную честь і хвалу його святую сооружена бисть сия церков святого великого Спаса за держави и щасливого панування його милости Януша Збаражского воеводи брацлавського старости кременецького за старанням и працею служби його милости многогрішного раба Божия Григорія Новицького на той час старости Збараського”.

В 1960 р. з лівої сторони вхідних дверей була встановлена меморіальна таблиця з написом: „Українська радянська Соціалістична Республіка. Пам’ятник архітектури. Церква XVI-XVII ст. . Охороняється державою. Пошкодження карається законом”.

І нарешті покриття церкви. Спочатку вона була покрита високим двосхилим гонтовим дахом, дзвіниця – чотирьохсхилим дахом, увінчаним хрестом. Та внаслідок неодноразових перебудов даху і куполів змінила свій первісний вигляд. Сьогодні на церкві знаходиться три бані (символ Єдиного Бога. У Трійці прославленого), дві з яких – над апсидою і навою – декоративні.

2. Спасо-Преображенська церква і Свято-Спаський монастир: шляхами історії.

У Спасо-Преображенській церкві є своя історія. Правда, про початки її діяльності відомостей не збереглося. Хіба що відомо про відвідування її відомими історичними особами, і то за народними переказами. Так, доносять перекази, в церкві на Чернечій горі бувала княгиня Раїна Могилянська (1589-1619 рр.), мати князя Єрмії Вишневецького, яка подарувала церкві на молитовний спомин Святе Євангеліє. Коли ж з Луцька по дорозі до Львова повертався Іван Вишенський (бл. 1550 – після 1620 р р.) – полум'яний патріот, письменник – полеміст, він завітав на Чернечу гору і тут закликав мирян стійко триматися своєї прадідівської віри і народних звичаїв. А ще стіни Спасо-Преображенської церкви бачили українських гетьманів – Богдана Хмельницького (1595-1657 рр.) та Івана Мазепу (бл. 1632-1709 р). Перший з них під час облоги Збаражя збирав тут, на Княжій горі, метрів за двісті від храму, своє військо, з яким, помолившись в церкві Всевишньому, 8 серпня 1649 р. повів його під Зборів назустріч королівській армії. Іван Мазепа відвідав Спасо-Преображенську церкву в травні 1707 р. коли він перебував у Збаражі, де повинен був зустрітися разом з російським царем Петром I з польським королем Августом II. Зустріч, за свідченням історичних джерел, відбулась не в Збаражі, а в Раві - Руській на Львівщині. Як згадував пізніше Пилип Орлик, тоді гетьманський писар, Іван Мазепа оглянув Руїни Старозбаразької фортеці, був на Богослужінні в церкві Спаса, захоплювався місцевими краєвидами, новою Збаразькою фортецею, якій високу оцінку дав і Петро I.

В кінці XVII ст., коли Збараж належав князю Дмитру Вишневецькому (пом. 1682 р.), в церкві Спаса проводилися реставраційні роботи. Тоді ж, на старих фундаментах Свято-Онуфрієвського монастиря, що знаходилися на захід від церкви, почав відбудовуватися Свято-Спаський монастир. Був він одноповерховий, зведений з каменю на глиняному розчині у вигляді перевернутої літери „Г”. Головним фасадом був орієнтований на південь. Система його розпланування „коридорна”, з одностороннім розміщенням келій. З північно-східної сторони під келіями було декілька підвалів. Будинок з середини був тинькований глиною, настінних розписів не мав. Покриття даху спочатку було солом'яним, а пізніше гонтовим.

На подвір'ї монастиря і церкви знаходився монаший цвинтар із запалими в землю хрестами й могильними плитами. В північно-східній частині подвір'я стояли господарські будівлі. Територію монастиря оточував мур з бійницями (товщ. 1,5 м вис. бл. 2,5 м). Перед входом до обителі знаходилася в'їздова брама, а по кутах муру – чотири круглі вежі. Саме з оборонних міркувань монастир був оточений ровами і валами з частоколом, мав низку підземних переходів (за свідч. П. Комендата, 1990 р.).

При відбудованому монастирі існувала слов'яно-руська школа, заснована збараським міським братством, яке виникло в місті найвірогідніше на межі XVI-XVII ст. Братство, як відомо, дбало про піднесення рівня релігійного життя, про відновлення і будівництво церкви, утримування школи, лікарні-притулку. В школі навчалися юнаки-послушники, майбутні ченці. Школа їм давала основи наук, тут опановували церковнослов'янську мову. Школа при монастирі проіснувала до 1700 р.

В 1700 р. Свято-Спаський монастир став греко-католицьким. Його перехід на унію зумовив виданий власником міста Юзефом Потоцьким універсал і приїзд до Збаража уніатського офіціала (представника) Даниїла Коритинського. Незадовго до його приїзду в монастирі сталася буча: ігумен Парфеній Янковський з невідомої причини був покараний луцьким православним єпископом Діонісієм Жабокрицьким. Єпископ доручив ченцям Почаївського монастиря арештувати Янковського й тримати в своїй монастирській в'язниці. За арештованого ігумена заступився місцевий губернатор, який з допомогою жовнірів звільнив в'язня. Ігумен пішов шукати захисту до власника міста Ю. Потоцького, який обіцяв заступитися, але при умові, що Янковський прийме унію і наведе до неї братію й парафіян.

Тимчасом Коритинський оголосив універсал Потоцького до мешканців Збаража, яким власник міста закликав їх прийняти унію. „Вся Руська країна прийняла Унію, цебто злуку зі Святою Католицькою Римською Церквою, - мовилося в універсалі, - про що отець ігумен уже вам казав, але ви (хоч і не всі, як мені доносять), не хочете його слухати”. Далі, Ю. Потоцький вимагає, щоб вони „ні в чому не противилися і в усьому слухали в справах церковного ігумена вашого Збараського монастиря”. Тих, що не послухають цього, „засуджую оцим на заплату кари сто гривень і, крім того, на

тяжку кару". В кінці стояла дата 25 серпня 1700 р. і підпис пана старости Галицького.

Помимо обіцянки Ю. Потоцькому, ігумен Парфеній Янковський затягав під різними приводами справу. До нього прийшли „тверді схизматики", тобто православні парафіяни Залужжя і Старого Збаража, з проханням не приставати до унії і не тягнути за собою громади. Польські шляхтичі, уніатські священники і бернардини, навпаки, вимагали негайно відщуратися від „схизми". Пан Коритинський навіть вдався до погроз, місцевий губернатор теж обіцяв вжити свою владу. Ігумен змушений був прийняти умови уніатів, присягнути на вірність унії в Свято-Успенській церкві м. Збаража.

В своїй присязі ігумен Свято-Спаського монастиря, чину Василя Великого, „перед Величчю Всемогучого Бога, Пречистої Диви Марії і Всіх Святих, і перед генеральним намісником Ясновельможного в Бога високоповажного священного отця Архієпастиря нашого Митрополита цілої Руси Леона Шлюбіц-Залеського, високоповажаним отцем Даниїлом Коритинським, представниками Володимирської єпископії, як також перед всім тут присутнім Духовенством... із мого незнання до теперішнього часу мого життя не в унії залишаючись, не прийняв рятівної віри і з'єднання з святою римською церквою". В наступних словах присяги йде сердечне покаяння і обіцянка визнавати „всі правила правдивої віри католицької церкви" і „всьяке по своїй волі послушенство на кожний час до кінця мого життя". Присягу завершували слова: „Так допоможи мені, Боже, і це Святе Євангеліє, на котрому пальці мої покладаю".

Після цієї церемонії Свято-Спаський монастир було переведено під юрисдикцію Львівського єпископа Йосифа Шумлянського. На членів церковного братства пан офіціал наклав кари за спротив унії і виїхав зі Збаража.

У звіті уніатській Володимирській єпархії від 29 серпня 1700 р. пан офіціал Коритинський зазнав, що він з допомогою Волоської хоругви, що була на постої в Збараському замку, а також монахів-бернардинів відняв монастир у православних і передав його уніатам, при тому не промовчав, що збараських уніатів „не багато було". Офіційно Збараську волость було зараховано до тих місцевостей, які „прийняли унію добровільно й гуртом".

Православні монахи ще вісім років після того, а за іншими джерелами – дванадцять років, скиталися по лісах довкола монастиря, і тільки в 1708 р. (чи 1712 р.) перебралися до Почаєва (лист-зверн.).

Власник міста Ю. Потоцький надав монастирю в довічне користування досить великий земельний наділ, сади і сіножаті. Про розміри наділу невідомо. В одній з легенд, що побутує серед старожилів, мовиться, що на Дубині (місцевість, що знаходиться при в'їзді до Збаража з боку Тернополя) ще до першої світової війни ріс старезний дуб, під корінням якого були заховані монастирські багатства, які охороняв монах. Легенда наводить на думку, що монастирські угіддя могли сягати Дубини.

Історичні відомості про чернече життя Свято-Спаського греко-католицького монастиря періоду 1700-1724 рр., на жаль, відсутні. Чернечий осідок у Збаражі не числиться ні у Львівській, ані Луцькій єпархії. Вперше Василіанський греко-католицький монастир згадується в „Ревізії Львівської митрополичої єпархії” в 1724 р. Можливо, тут проживало декілька монахів. Незабаром, бо вже в 1738 р. Збаразька Василіанська фундація була приєднана до Теребовлянського монастиря. Згідно патолога Василіанських монастирів за 1748 р., в Збаражі була резиденція священників, приналежна до Теребовлянської обителі. Правдоподібно, це був невеликий „Монастирок”, чому й церкву з її околицями називають так досі. З подібного каталога за 1754 р. дізнаємося, що ігуменом монастиря був тоді о. Варлаам Пігович, а в монастирі проживало п'ять монахів-священників, які займалися душпастирською діяльністю серед парафіян Залужжя. В каталозі також згадано, що „є надія на покращення фундації” з боку власників міста.

З часом монастир почав розвиватися. В ньому було відкрито школу. В 1766 р. Микола Потоцький, канівський староста і власник Збаража, записав збаразькому монастиреві 50 тис. золотих, зобов'язавши викладати в школі теологію „по-руськи” для тих, хто не знає латини.

В 1771 р. в монастирі сталася пожежа. Школу було перенесено до Загаєцького монастиря на Шумщині. Після ліквідації руйнівних наслідків пожежі (1776 р.), школа повернулася до Збаража.

У восьмидесяті роки в Свято-Спаському монастирі відкрито ще філософські студії для монахів, які тривали до 1786 р.

Цілком можливо, що монастирська братія займалася на своїх плантаціях виноградарством. Звідси й назва узгір'я навпроти Чернечої гори „Виногради”. А взагалі, церковнослов'янською мовою виноградми називалися сади й городи.

Василіанський монастир проіснував недовго. В 1786 р. тодішній ігумен монастиря Венедикт Плащанський втік зі Збаража разом з монастирською касою. 8 серпня 1787 р. австрійський монарх Йосиф II видав декрет про ліквідацію Збараського Василіанського монастиря, а з їхнього майна створив т. зв. „релігійний фонд”, призначений на утримання духовенства, що перетворювалося в державних урядовців. Василіанські монахи виїхали до Терехівського монастиря. За народними переказами (ком., 1990), в монастирських стінах проживало 12 монахів, а на час його закриття – тільки 9.

1 квітня 1788 р. житель міста Йоган Веллер купив за 8.300 римських Василіанський монастир. Згодом він розібрав чернечі келії, а камінь використав на будівництві фільварку на Малому Залужжі. Розбираючи келії, Веллер знищив старий цвинтар, що знаходився неподалік церкви і монастиря.

З кінця XVIII ст. Свято-Спаська церква стає парафіяльною в с. Залужжі.

Про Свято-Спаський монастир і кладовище нагадують сьогодні чудом вцілілі могильна плита і два кам'яні хрести (один з них пошкоджений) – давні свідки минувшини.

Монастирська гора була свідком ще багатьох історичних подій в наступні століття. Так, 3 травня 1848 р. на церковному майдані проходило селянське віче жителів сіл Залужжя й Старого Збаража. На ньому пан комісар зачитав цісарський указ про скасування панщини. Зраділі селяни підкидали вгору шапки й кричали: „Слава!”. А в честь цієї події на високому кам'яному постаменті було встановлено металевий хрест. Напис на правій стороні постамента: „Пам'ять даної свободи РБ 1848”. Зліва напис: „РБ 1875 опуст ювелія осмий місяце”. Тут щороку, 25 червня н. с., в день Святого Онуфрія відбувався великий відпуст, який збирав не тільки мешканців Залужжя, Старого Збаража, міста, але й сотні людей з околиць, щоб тут, серед чудової природи, відпочити і скріпити свою душу й тіло. Це була найбільша проща на Збаражчині з давніх часів. Про це свідчить і лівий напис на пам'ятному хресті.

Напис, очевидно, зроблено на честь 275-річчя встановлення цього величавого відпусту (1600-1875 рр.).

В 1876 р. Львівський митрополит Йосиф Сембратович (1870-1882 рр.) виступив з посланням „Про велику гідність людини”, в якому запропонував заходи морального, фізичного й економічного оздоровлення краю і започаткував рух проти пияцтва ініціатором того руху на Збаражчині став парох с. Гниличок о. Іван Наумович. Він провадив місійну працю проти пияцтва, закладав по селах „Братства тверезості”, які проіснували до 1914 р.

В 1879 р. на постійні зібрання Свято-Спаської церкви приходили сотні селян. Їх так зворушили золотоусті проповіді о. Наумовича, що тут же, на церковному подвір'ї, біля пам'ятника на честь скасування панщини, присягали, цілуючи хрест і Євангеліє на вірність тверезості. Це засвідчив напис на фронтальній стороні пам'ятника тверезості: „Кресть Христовь Пам'ять Тверезості всея весі Залужа дня 3 мая РБ 1888”. На правій стороні постамента напис: „Приложни рукоделіє францішек Станкевічъ Іоан Шенгець”. В 60-х роках ХХ ст. фігура була частково пошкоджена, відновлена в кінці 70-х років. 9 серпня 1991 р. старанням жителів села навколо фігури Св. Онуфрія зроблено металеву загородку.

Впродовж ста років (з 1889 р.) Залужанська парафія була з'єднана з старозбаразькою. Служба Божа відправлялась в церкві кожної другої неділі (Ком., 1990) служителями храму були такі отці: Свідзінський (друга пол. ХІХ ст.), Северин Наконечний (кін. ХІХ ст. – 1901 р.) – організатор „Просвіти” в Залужжі і Ст. Збаражі, Іван Пачовський (1902 - 27 рр.), Василь Зварич (1927-32 рр.), Василь Онуферко (1932-35 рр.), Ярослав Богатюк (1935 - 41 рр.), Володимир Адамович (1941 - 44 рр.), Ярослав Телеп (1946-61 рр.).

За розповідями старожилів, часто бував у селі І. Франко (1856-1915 рр.), який приїжджав на Збаражчину і якого дуже захоплював цей краєвид. „Вміли наші діди будувати та ще й вибрати місце для будівництва церков. Кращого не знайдеш тут” – говорив Каменяр. Саме мальовничий ландшафт притягав сюди в першій пол. ХХ ст. молодь та інтелігенцію міст, де влаштовувалися молодіжні свята або фестини.

При Свято-Спаській церкві існувало братство „найсвятіших Тайн”, яке нараховувало 30 членів. Метою братства було піднесення на більш високий рівень релігійного життя селян. Воно проіснувало до 1939 р., до появи в цьому краї атеїстичної влади.

В кінці 30-х років на Тернопільщині отці-редемптористи проводили релігійні місії. Місії склалися з двох частин: т. зв. Велика місія, що тривала 10 днів, а згодом повторювалася мала місія (5-6 днів). Така місія проводилася і в Свято-Спаській церкві на Чернечій горі. Велика місія тут відбувалася в серпні 1937 р., а мала в 1938 р. На честь цієї події було встановлено пам'ятний дерев'яний хрест, на якому були написи: небо (зверху), пекло (внизу), смерть (зліва) і суд (справа). Внизу емісійного хреста був напис: „Св. місія від 29 VIII – 8 IX 1937”. Був тут зведений ще один дубовий хрест, приурочений 950-літтю хрещення на Русі, про що свідчив напис: „950-ліття хрещення Руси-України, 988-1938”.

В серпні 1990 р. ці старі дерев'яні хрести замінені новими, теж дерев'яними. Хрести виготовили майстри П. Панасюк та Грещук. Тільки замість цифри „950” появилася цифра „1000” з написом на раменах „988-1988”. Старі хрести встановлено на цвинтарі сіл Залужжя і Ст. Збараж.

3. Повернення в лоно предківської віри.

За час свого існування Свято-Спаська церква зазнала всього: і злетів, і гірких падінь. Та такого стану, до якого її було доведено в другій пол. XX ст., мабуть, не зазнала вона протягом своєї історії.

Починався цей період начебто й непогано. Львівський собор 1946 р. ліквідував греко-католицьку церкву в Західній Україні. Здавалося, час сприяв поверненню віри предків – православного віросповідання. Церква Спаса теж отримала статус православної.

Та події випереджали одна одну: наближався сумний період в релігійному житті краю. В 1961 р., не зважаючи на те, що церква на Чернечій горі вважалася пам'яткою історії культури та архітектури, про що мовилося на меморіальній таблиці на її стіні, все ж владні структури закрили церкву. Культурні речі, як дорогоцінні, були конфісковані, а ключі від храму було передано на зберігання голові сільвиконкому. У нього часто їх брали різні уповноважені, що приїжджали з району, і самовільно „господарювали” в храмі, як кому бажалося. Так, в січні 1965 р. брав ключі уповноважений з КДБ. А незабаром після його відвідин, однієї ночі, під час сніговію, під двері храму під'їхала машина. Цієї ночі все найцінніше багатство церкви було розграбовано: старі книги, євангеліє, ікони з XIII-XV ст.ст., братські прапори, церковні покривала давньої роботи,

різьба по дереву тощо. Серед вилучених картин, на жаль, були твори нашого земляка художника Степана Томашівського.* Все це багатство пропало назавжди, як і пропав слід по „уповноваженому”.

Ще одне пограбування церкви відбулося в 1983 р. Тоді вдалося зберегти лише чашу, яка знаходилася в церкві на Старому Збаражі (її повернено в 1994 р.). Монстранція і золота ложечка були заховані в будинку односельчанки Агнеси Понічківської-Комендат (повернуті в церкву в 1989 р.).

Історія вивезення монастирських скарбів своїм корінням сягає початків ХХ ст. Згідно народного переказу, перед першою світовою війною (1914 р.) невідомі монахи вивезли з монастирка якусь таємну скриньку – монастирську скарбничку. Старожил П. Комендат розповів (1990 р.), як одного дня по дорозі „коло Комендатів” проїхала дивна карета, в якій сиділо два монахи. Під Чернечою горою в них обірвався кінський посторонок, і їм на допомогу прийшов батько оповідача. Монахи сказали, що вони приїхали з Почаєва і не знали, що тут така крута гора. Коли монахи поїхали, оповідач, що був тоді хлопчиною, побіг за каретою і бачив, як монахи зупинилися біля церкви. Там, біля південної стіни нави, гачком відкрили кам'яну плиту і витягли звідти невелику скриньку. Потім сіли в карету і поїхали зі скринькою дорогою через Ополянку. Ніхто так і не довідався що знаходилося в тій скриньці.

Тепер, в 60 - 80-і роки, церква, цей цінний історико - архітектурний твір минулих століть, після її закриття, була приреченою на пустку й нищення. На сором і ганьбу парафіян, вона стояла з повибиваними вікнами й обписаними всякими непристойностями стінами. В час того дикого запустіння невідомі особи зірвали підлогу, очевидно, під манією пошукати скарбів, а з підвалу в інтер'єр храму піднято було багато землі і людських кісток, які були розкидані по церкві, і тільки в окремі дні, на святого Онуерія і Спаса, чиясь добра рука клала таємно на поріг церкви букети живих квітів. Пам'ять людську нелегко було знищити, як святе приміщення храму.

* С. Томашівський (1757-1832) нар. у Збаражі. Малювати вчився в збараського дяка Копровського. Далі – навчання в Краківській академії Красних мистецтв. Його картина „Напад татар на церкву” мала багато спільного з монастирком.

Такий безлад тривав тут до бурхливих подій 1989 р. В лютому цього року, на клопотання мешканців села, церкву повернули віруючим. На добровільні пожертвування залужан почалися реставраційні роботи в храмі. Такі роботи проводилися в церкві не вперше. Реставраційні роботи тут велися ще з XVII-XVIII ст.ст. В XIX ст. церква двічі - в 1870 і 1890 роках – піддавалася ремонту. В 1926 р. дах церкви перекривали бляхою. Про обсяг тих реставраційних робіт знаємо мало. Але напевно він не йшов в порівняння з тими роботами, які прийшлося виконати в 1989 р. Комуністична атеїстична система не просто допускала окремих руйнувань. Вона до основ знищувала християнські символи, сакральні пам'ятки архітектури. Багато довелося попрацювати, щоб надати храмові належного виду. Зовні церкву було знову отиньковано, пофарбовано куполи і дах, замінено поржавілу ринву, навколо церкви дана відмостка.

Біля південної стіни церкви знаходилась кам'яна плита і такий же хрест. При надвірних роботах плиту відсунули від стіни, а кам'яний хрест, з надбитим верхом, поставили біля іншого кам'яного хреста. Виготовлено нові подвійні вхідні двері, які окуто нержавіючим металом.

В середині церкви було більше реставраційних робіт, відновлений інтер'єр. Реставрація хорів привела до зміни виходу до них. Старі дерев'яні хори (шир. 0,8 м) замінено новими бетонними (шир. 1,2-1,4м). Отиньковано інтер'єр дзвіниці. Проведено електричне освітлення, замість давнього освітлення свічками. Світильник-павук виготовлений на „Ватрі” в Тернополі. Відновлювати прийшлося престіл, кіот, бокові вітарі, іконостас.

17 вересня 1989 р., після завершення реставраційних робіт, церква була освячена. Чин освячення її здійснили отці Анатолій Бай (настоятель храму), Богдан Яремчук, Іоан Пивоварчук, Володимир Борис, Михайло Шкільний.

13 березня 1990 р. сестри Агнеса і Катерина Олещуки, колишні жительки села, а тепер Канади, пожертвували на церкву Євангеліє.

З 1990 р. церква Спаса належить вірним УАПЦ. Настоятелем церкви став о. Михайло Найко.

Районна Рада зареєструвала громаду УАПЦ в с. Залужжі 14 вересня 1990 р. своїм рішенням № 146. Про це виголошено в церкві 29 вересня. Указ про надання церкви громаді УАПЦ оформлено в

Тернопільсько-Бучацькій єпархії 13 жовтня 1990 р. Статус громади в парафіяльному управлінні зареєстровано 24 липня 1991 р.

Та ще після тих всіх процедур в храмі трапилося прикре непорозуміння. Так 22 червня 1991 р., напередодні празника святого Онуфрія, з церкви було викрадено антимінс. Вчинено це було, очевидно, щоб зірвати празникове Богослужіння. Через рік пропажу було виявлено під вишиттям у шафі.

З того часу церква працює в нормальних умовах. Нове обладнання її поповнюється коштами громади віруючих.

19 серпня 1992 р. Свято-Спаську церкву на Чернечій горі відвідав і відслужив архієрейську Службу Божу Тернопільсько-Бучацький архієпископ УАПЦ Василій (Іван Боднарчук). Вдруге він загостив на Чернечу гору й відправив Божевенну Літургію в день Спаса 19 серпня 2000 р. з нагоди 400-ліття зведення храму на Чернечій горі (1600-2000 рр.). Залужани зустрічали того дня далеких гостей, парохів з Шумська, Бережан, Тернополя. Всього тоді Монастирок зібрав двадцять одного священика, які тут прийняли Святе Причастя.

Увагу гостей привернув новозбудований з каменю на подвір'ї церкви скульптурний комплекс – хрест і постать ченця з мініатюрним храмом в руках, який наче несе його в пожертву Богові. Автором цієї кам'яної пам'ятки був скульптор Андрій Барановський – киянин, але виходець з села Доброводи на Збаражчині. Він створив символічний високохудожній твір, який став прикрасою Свято-Спаського храму на Чернечій горі.

Після довгих митарств і терпінь повернулася, нарешті, громада залужан в лоно віри своїх предків, свято дотримуючись канонів православного віросповідання. А про неї щиро дбає слуга Божий настоятель храму о. Михайло Найко.

В червні 2002 року до церковного будинку був проведений природній газ. У 2005 - реставрація екстер'єру.

II розділ
Храми Збаражчини
(збудовані, реставровані та відновлені).

сmt. Вишнівець в історії села

Вишнівецька церква "Вознесіння Господнього".

На схилі високого лівого берега ріки Горинь, у підніжжі Вишневецького палацу розмістилася невеличка церква Вознесіння Господнього. Офіційна дата будівництва цієї церкви – 1530 рік, проте у деяких історичних джерелах вона згадується ще на початку XV століття. Очевидно, що церква ця спочатку була дерев'яна, а згодом її перебудовано на муровану.

У ці давні часи церква була оборонна, призамкова. Про це свідчать її архітектурні особливості – товщина стін, маленькі вікна – бійниці. За деякими місцевими переказами церква мала оборонну вежу, яка не збереглася.

Будівництво церкви пов'язують з іменами перших князів Вишневецьких. На той час володарі Вишнівця – волинські магнати князі Корибути-Вишневецькі перенесли свій родовий замок з правого низького берега Горині – на лівий, високий. З точки зору оборони це місце мало свої переваги – дозволяло краще організувати оборону. З трьох сторін замок оточували глибокі природні урвища, а з півночі рів з підйомним мостом. Таким чином, у XV-XVI століттях церква входила в єдину систему оборони Вишневецького замку.

Згодом, в кінці XVI століття Вознесенська церква стала родовою святинею знаменитого роду князів Вишневецьких.

У крипті церкви знайшли своє останнє місце спочинку представники роду, серед яких і Михайло Вишневецький та його дружина Раїна Могилянка – видатні українські фундатори початку XVII століття.

У свій час церква була щедро обдарована християнськими святинями, серед яких ікона Божої Матері, яка була привезена на початку XVII століття князем Костянтином Вишневецьким зі свого полону у Костромі. Очевидно, що вона належала якомусь древньому храму, а можливо, була у свій час теж вивезена з України до Московської держави.

У тяжкі для православ'я часи полонізації і покатоличення України в першій половині XVII століття, Вознесенська церква

залишалася православною святинею. Навіть відступник Ярема Вишневецький з поваги до поховань своїх предків не робив спроби переосвятити церкву, чи хоча б повернути її до унії. Для князів Вишневецьких-католиків він заклав на схід від родового замку величний костел Святого Михайла та монастир Кармелітів. Роботи були завершені у кінці 40-х років XVII ст.

Влітку 1649 року козаки, які ішли на облогу Збаража, захопили Вишневецький замок, який був залишений без оборонно-здатної залого, захопили костел і зруйнували його.

У 1604 році у Вишнівці відбулася знаменна подія. Тут, у Вознесенській церкві відбулися пишні заручини польської аристократки Марини Мнішек та Лжедмитрія I. Так була започаткована одна з найбільших в історії драм.

У XIX столітті Вознесенська церква стала общинною. На жаль, у радянські часи в кінці 80-х років XX століття церква була закрита. Тут був облаштований склад, згодом – тир. Саме у цей час, залишившись без нагляду, церква була пограбована і майже знищена. Прекрасний вівтар українського барокко подарований храму Раїною Могилянкою, який вражав сучасників, був повністю втрачений. Постраждали і настінні фрески. Коли на початку 90-х років община вирішила відновити храм, на жаль, фахівці не брали в цьому участі. Без їх нагляду проведені ремонтні роботи завдали храму шкоди. Поховання князів Вишневецьких були не приведені до належного стану і просто залиті бетоном.

Сьогоднішнє керівництво Національного заповідника „Замки Тернопілля”, разом з настоятелем о. Паладієм та церковною общиною докладають зусиль до відновлення цієї унікальної пам’ятки історії та архітектури до належного стану. Її реставрація у повному обсязі поверне до нашої національної культурної скарбниці пам’ятку найвищого рівня.

с. Базаринці.

Церква "Архистратига Михайла".

Збудована на місці старої дерев’яної, початки існування якої сягають XVII століття. Біля церкви був старий цвинтар, перенесений на сучасне місце після декрету 1783 року.

У 1881 році навколо дерев’яної церкви розпочалося будівництво мурованої, яке закінчилось її освяченням у 1888 році

львівським митрополитом Сильвестром Сембратовичем. На час освячення церкви у ній був тинькований інтер'єр, встановлений іконостас і збудовано парафіяльний будинок.

Церква однокупольна і збудована у формі хреста в бароковому стилі, отинькована, покрита бляхою, оформлена хрестами.

В 1923 році перенесена на сучасне місце кам'яна чотирьох-арочна дзвіниця, яка раніше знаходилася недалеко вхідних дверей церкви, тоді ж був збудований мур навколо церкви, попередньо викорчувавши старі ясени.

У 1928 році за о. В. Боліновського вперше був розписаний інтер'єр церкви. Розпис поновлявся у 1975 і 1976 рр. за о. Романа Сливки. В 1976 році проводилась зовнішня реставрація храму.

До 1960 року Богослужіння у церкві відправлялося кожної другої неділі, а починаючи з 1963 року - щонеділі. Настоятелями церкви були отці: Еронім Костецький (1888-1897 рр.), Олексій Заячківський (1897-1926рр.), Олександр Голінатий (1926-1928рр.), Василь Боліновський (1928-1944 рр.), Микола Задорожний (1944-1956 рр.), Володимир Білінський (1957-1958 рр.), Іван Купина (1958-1971рр.), Павло Онук (1971-1973 рр.). З 1973 року пастирські функції виконує о. Роман Сливка.

с. Бодаки.

Церква "Святого Миколая Чудотворця".

Село Бодаки Збарзького району розташоване на правому березі річки Горині. Його назва, можливо, походить від слова „біда таки” або рослини „будяки”, якої на наших землях росте багато (поселення, яке виникло на занедбаному місці, оскільки за розповідями старожилів раніше це село мало назву Зимне).

В історичних джерелах село Бодаки згадується з 1482 року як власність князя Михайла Збарзького. Про церкву XV століття історичних відомостей не збереглося, лише народні перекази твердять, що святиня була дерев'яна і стояла неподалік старого кладовища, яке знаходиться майже в центрі села.

Про церкву XVIII століття історичних відомостей збереглося більше. Вона була збудована в 1771 році під патронатом Святого Миколая Мір-Лікійського чудотворця за старанням місцевого священика Івана Самулецького на кошти вірних. Була невелика за

розмірами, дерев'яна на кам'яному фундаменті і дзвіницею над притвором, покрита металевим дахом, зовні і всередині обшита дерев'яними дошками. Освячена 27 квітня 1771 року деканом Василем Добрилоським з благословення Луцько-Острозького єпископа Сильвестра Рудницького. Серед священників, які обслуговували церкву, відомі такі: Іоан Самулецький (1820-1846), Максим Захаревич (1792-1820), Павло Лотоцький (1820 - 1846), Максим Прокопович (1846 - 1848), Капітон Скоропадський (1848-1880), Семен Лотоцький (1880-1898).

В 1900 році під час удару блискавиці церква частково постраждала від пожежі і 10 листопада того ж року була розібрана. На початку ХХ століття поряд із старою була споруджена нова дерев'яна Свято-Миколаївська церква, до якої і були перенесені уцілілі витвори сакрального мистецтва старого храму.

с. Великий Кунинець.

Церква "Різдва Пресвятої Богородиці".

У центрі села Великий Кунинець височить своїми куполами церква Різдва Пресвятої Богородиці. Збудована в 1914 році з цегли, купола покриті оцинкованою бляхою.

Протягом всієї своєї історії храм був діючий, навіть за часів радянської влади, коли закривалося багато храмів, діяв і збирав під своїми куполами своїх вірних прихожан.

На десяту п'ятницю після Пасхи, парафіяни села святкують відпускне свято, на честь відновлення ікони Параскеви П'ятниці, яка відновилась в старенькій хаті жителя Кутраня Севястяна. Ікона була перенесена в церкву, де знаходиться по сьогоднішній день, і вважається покровительською села.

Про духовність людей дбає настоятель храму Божого отця Ігор Михайлович Мороз.

с. Великий Раковець.

Церква "Казанської Божої Матері".

В 1925 році в селі було розпочато будівництво нового цегляного храму. В 1932 році відбулось освячення святині, але через деякий час храм почав давати тріщини. О. Махлай подає доповідну

про негайний ремонт церкви, і в 1947 р. з півдня на північ залізними тягами було стягнуто дві стіни.

При радянській владі всі церковні будівлі були забрані в колгосп, а на церковній хаті зробили клуб.

У 1959 році в середині церкви був зроблений ремонт. Купол та стіни були розмальовані майстром Батовським М.

Після священника о. Махлая парафію прийняв о. Чумадевський, а пізніше – Новосад Іван. В 1993 році прийшов священник о. Андрій і служить дотепер.

8 липня 2007 року за благословенням настоятеля церкви о. Андрія було освячено місце для будівництва нової дзвіниці з білої силікатної цегли. 14 червня 2008 року будівництво було закінчено.

с. Вищі Луб'янки.

Церква "Різдва Пресвятої Богородиці".

Будівництво церкви розпочалось у 1871 році, а закінчилось у 1879 році. Церква була побудована на пожертви жителів села. Великий вклад у будівництво церкви вніс парох Андрій Грабович. Він був не тільки священником у селі, але також деканом і совітником Львівської Митрополичої Консистоії.

На стіні храму є меморіальна дошка, яка засвідчує про великий вклад у побудову храму о. Андрія Грабовича.

З документів церкви відомо, що храм у селі під патронатом графа Станіслава Стадницького та вельможі Єпіда Вепберга.

У час, коли будувався храм, Галичина входила до Австро-Угорщини. Тому - при вході у храм є дошка, яка засвідчує, що храм побудований за царя Франца і Йосифа I, папи Лаона XIII, митрополита Йосифа Симбратовича і членів братства храму.

Змінювались роки і століття, змінювались священники. Зараз священник о. Михайло Бедрій. Вже більше 15-ти років він служить в нашій церкві. За його стараннями, пожертвами односельчан і діаспори з закордону, біля церкви збудована Хресна дорога, Капличка в якій посвячують воду на Йордан, відновлюється огорожа біля церкви.

с. Гнидава.

Церква "Святої Покрови Пресвятої Богородиці".

В 1910 році розпочалося будівництво храму, який розташований на території с. Гнидава, і тривало чотири роки. Святиня побудована у Візантійському стилі, з деякими проявами еклектизму. 14 жовтня 1914р. була освячена в честь Покрови Пресвятої Богородиці. Отець Михайло (Дублянський) був на парафії до закладки церкви, після освячення фундаменту – переїхав в Радзивилів. Першим настоятелем був о. Олександр (Кривіцький).

Будівництво розгорнулося по праву сторону від старої церкви і проводилося за кошти парафіян села. Каміння на фундамент добували у місцевому кар'єрі, а цеглу випалювали в селі. На будівництво церкви були найняті кременецькі мулярі, майстри, архітектори. Підсобні роботи виконували жителі села. Спочатку храм був покритий чорною бляхою, в 1935 р. перекрили оцинкованою. Ікони із старої церкви були перенесені в нову. Згодом, коли служив о. Сергій (Савелюк Сергій Кіндратович), розписували церкву всередині сім'я відомих іконописців Жадан з м. Почаєв. В 1957-1958 рр. львівські майстри виготовили іконостас на суму 50000 руб.

В 1977 році зроблено ремонт всередині .

В церкві був великий дзвін, але в роки Великої Вітчизняної війни, його боялися там залишати. Один житель запропонував закопати дзвона в селі, та не послухавшись порад цієї людини, дзвін вивезли в Житомир і назад його так і не повернули.

Першим старостою був Костюк Степан Павлович.

Священики, які служили в церкві Покрови Пресвятої Богородиці:

1. Кривіцький Олександр – прослужив 6 р.
2. Лукасевич А.
3. Лозович Микола
4. Ломако (ім'я не від.)
5. Яхневич П.
6. Савелюк Сергій Кіндратович з 1941 р. по 1987 р.

В 1939 р. Савелюк Сергій Кіндратович приймає дияконський сан на Фомину неділю в Дермонському монастирі, а в грудні 1940 р. в Богоявленському монастирі м. Кременець рукопокладений в сан священика. Почав служити в Свято-Покровському храмі с. Гнидава

1941 року на Водохреща першу службу. В лютому 1987 р. о. Сергій помер. На початку 1988 року почав служити о. Леонід (Бринський Леонід Мефодійович) до 2002 р. В 2002 році частина парафіян відділилася від громади Свято-Покровського храму с. Гнидава УПЦ МП. Громада УПЦ КП з священником о. Романом (Длугаш Роман Романович) залишилася в храмі с. Гнидава, а інша - в пристосованому приміщенні.

с. Гніздичне.

Церква "Святого Преображення Господнього".

У 1852 р. в селі була побудована церква святого Преображення Господнього. Будівництво розгорнулося на місці старої церкви, що згоріла у 1828 році і проводилося на кошти парафіян. Дзвіниця була збудована дещо пізніше – у 1890 році.

с. Грицівці.

Церква "Святої Токрови".

Церква була костелом, який був збудований в 1909 р. На території сіл на той час проживали поляки.

Лише в 1945 році костел став церквою. Священником цього часу був отець Яструбецький Григорій. Часто приїжджав отець Телеп, який заміняв Яструбецького Григорія.

Багато для оновлення церкви зробили – Мельник Степан, Роля Дмитро, Кость Володимир, Макогін Іван, Юган Костянтин, Ференц Іван.

В 1962 році церкву закрили. На Великдень паску святити біля церкви. Із церкви все було перевезено в с. Стрийку.

В 1987 році в церкві зробили спортзал.

Лише в 1989 році за проханням жителів сіл Кретівці та Грицівці було поновлено Богослужіння в церкві.

В 1990 році в церкві зробили великий ремонт, вона була реконструйована. Із цього часу священником став отець Бедрій Михайло, який служив до 2008 року.

На теперішній час священником є отець Парастюк Андрій.

с. Залісці.

Церква "Святої Покрови".

У церковних документах 1907 р. зазначено, що теперішня Свято-Покровська церква була збудована силами прихожан і освячена 22 жовтня 1901 р. До цього прихожани мали храм, який за церковними записами 1868 р. був збудований також силами прихожан приблизно біля 1706 р. Це була дерев'яна церква, збудована на кам'яному фундаменті. З початку будівництва нового храму, старий дерев'яний продали в село Мишківці Збарзького повіту, де після капітального ремонту він стоїть і дотепер.

Новий храм почали будувати у 1898 р. Настоятелем у цей час був ієрей Семеон Львович, церковним старостою - Юрій Кебало. Будівництво храму було завершено через 3 роки в 1901 р. І вже 22 жовтня 1901 року архієпископ Модест (Стрельчицький) освятив храм.

с. Іванчани.

Церква "Івана Богослова".

У 1990-ті роки посвячували перший камінь для закладання нової церкви. Посвячував о. Роман Сливка. Церкву збудували з білої цегли і виправили. У 2006 році церква була помальована з середини художником. У 2008 році був поставлений інший Іконостас.

Церква обгороджена. При вході побудована дзвіниця з трьома дзвонами. Будувалася у 2006 році.

с. Івашківці.

Церква "Великомученика Дмитрія Солунського".

У 1887 році пан побудував римо-католицьку капличку, нинішню церкву Дмитрія Солунського.

У 1929 році в селі проживало 300 жителів. З них 205 чол. були римо-католики, 80 – латинської віри і 15 чол. інших віросповідуваль.

Православна громада належала до с. Зарубинці.

В селі була школа, 1 клас де навчалася 22 учні.

Служити службу приїжджав священик з с. Лозови Тернопільського району, туди ж возили хоронити померлих парафіян католиків.

В 1950 році, за несплату податків, каплиця була закрита, церковний інвентар забрано до Лозової, а ікони жителі позабирали по оселях. В цьому ж році в приміщенні було обладнано склад зерна, в 1958 році було відкрито магазин, який був там до 1988 року.

В 1988 році приміщення було передано громаді, за кошти якої була відкрита церква Великомученика Дмитрія Солунського, київського патріархату.

З 1989 по 1991 рр. у храмі служив о. Власенко який приїжджав з Вишнівця.

З 1991 по 2000 рр. настоятелем святині був о. Богдан Михальчишин з Тернополя.

З 2000 по 2002 рр. о. Ярослав Смалюх з Збаража.

З 2002 по 2005 рр. о. Василь Бумба з Збаража.

З 2005 р. по нинішній день о. Богдан Статкевич з Козови.

с. Колодно Ліс.

Церква "Архистратига Михаїла".

В селі Колодно знаходиться церква на честь Святого Архистратига Михаїла. Свято-Михайлівська церква у вигляді підвищення, яке має форму неправильного чотирикутника. З однієї частини цього підвищення у підшві знаходяться пасовища, з другої – яр, з третьої можливо були рови (тепер завал). Зараз на цьому підвищенні фруктовий сад, який належить церкві. Біля нього, поміщиком Свитковським побудована церковна хата в 1848 році.

Коли і ким побудована церква невідомо. Дерев'яна з окремою дзвіницею, на кам'яному фундаменті, в середині поштукатурена, покрита оцинкованою бляхою. У 1858 р. церква перебудована із старої бувшим місцевим поміщиком Володимиром Свитковським. Біля церкви справа знаходиться дерев'яна дзвіниця, яка 1871 р. обшита сосновими дошками.

с. Колодно Село.

Церква "Миколаївська"

Історичною пам'яткою с. Колодно-Селище є Миколаївська церква, яка була збудована 1574 р., як свідчить про це надпис, вибитий на камені на північній стіні алтарної частини храму. Ким побудована – невідомо. Згідно досліджень науковця П. Войтини, церкву побудував князь Острозький. Кам'яна, зовнішній вигляд мала непривабливий, а внутрішній – дуже бідний.

За переказами старожителів, на місці церкви була турецька мечеть побудована турками. У 70-х роках тут розміщувався колгоспний склад. Поступово стіни руйнувалися. На початку 90-х років зусиллями віруючих і місцевого колективного господарства її відновлено, реставровано, а в 1991 р. було добудовано і розширено площу церкви, заново освячено.

На стіні церкви, біля входу справа дошка з написом: „Пам'ятник архітектури 1584. Миколаївська церква та дзвіниця 1975 р. Охороняється державою, пошкодження карається законом”.

с. Котюжини.

Церква "Святого апостола архидиякона Стефана"

Котюжинська православна церква була заложена в 1926 р., а відкрили її у 1930 р. Освячення церкви здійснив митрополит Львівський і Галицький Нікодім на третій день Різдва Христового. Храм був освячений в честь св. Ап. Архід. Стефана. Першу службу Божу на новому освяченому престолі здійснив о. Василь (Зелінкевич). Він і був першим приходським священиком. У важкі воєнні часи відправу здійснював о. Дробощкий, а дяком був Протолук, пізніше о. Карпо із Залісців. У післявоєнні 1946-1947 рр. було придбано багато ікон, які люди із сходу міняли на харчі. Також є ікони із старої церкви, їм уже більше ста років. Це - ікона великомучениці Варвари; Трьох святих Іоанна, Василя, Григорія; святої рівноапостольної Марії Магдалини (подарована церкві в березні місяці 1904 році жителем Котюжин Рись Іваном). На зараз вони реконструйовані і вважаються найдорожчими іконами.

На початку 50-х років служив о. Вищекалюк з Кременця, а пізніше о. Красевич. В 1953 році Дячина Євдокія заказала ікону Казанської Божої Матері і деякі благочестиві християни пішки, на

руках цю ікону принесли із Почаєва у храм. Цей прихід співпав із святкуванням ікони Божої Матері Казанської 4 листопада. З цього часу, цей день являється приходським відпуском.

На початку 60-х років службу вів о. Віктор (Чорний), старостою був Олекса Яремович, касиром – Трачун Павло Васильович. У ці роки закривали церкви, але старості із допомогою Божою вдалось утримати православну віру і церква була постійно діючою, тільки через деяких нез'ясованих обставин служба відбувалася не регулярно. У 60-70- 80-ті рр. село приєднали до Бодак і служба відбувалася на третю неділю місяця.

У 1970 році провели перший ремонт церкви, докінчили дзвіницю, покрасили всю церкву, але була одна незручність, був лише один дзвін. Із матеріальною допомогою прихожан, на той час діючий староста Ревіцький В.Я. у 1993 році докупив ще 3 дзвони.

З 1975 по 1985 рр. служив о. Венедикт (Станкевич).

З 1985-1987 рр. – о. Ярослав (Гайдучак).

З січня 1988 р. – о. Серафін (Ліщенко).

1989 р. – о. Василь (Ревіцький).

З 1990 по 1995 рр. служив о. Іван (Шевчук).

У 1990 році дяком церкви стала жителька села Котюжини Зайцева Марія Максимівна, яка і до сьогодні продовжує своє служіння.

У квітні 1995 року із благоволінням Сергія на службу був призначений о. Олександр (Кантицький). У церкві за роки незалежності 4 рази возглавляв Владика Сергій архієрейську службу. Перший раз архієрейська відправа Сергія у нашому храмі була у 1996 році 4 листопада в день Казанської ікони Божої Матері. Після якої із благоволінням Владики був поставлений новообраний староста Довгаль В. В.

Є доброю традицією села, що випускники школи вносять свою лепту на прикрасу храму, так у 2003 році випуск співпав із приїздом Владики, де під час величної служби випускники подарували на престольний хрест, яким і по сьогоднішній день священник благословляє людей. У 2008 році випускники подарували ікону Казанської Божої Матері.

У 1996 році придбали новий весь євхаристичний набір для здійснення служби Божої. У 2005 році купили новий тетрапот з іконою Стефана. У 1999 р. – реконструйований іконостас.

У липні 1997 році на честь 400-річчя ікони Почаївської Божої Матері здійснювався Хресний хід із чудотворною іконою Божої Матері по селах Тернопільщини. Несли її в спеціальному кіюті. Супроводжували ікону монахи із почаївського монастиря. З хресним ходом люди зустрічали ікону при вході в село, із вірою в чудотворну ікону Божої Матері, люди поклонялись їй, проходили попід ікону і кожен в молитві просив заступництва Божої Матері. Дійшовши до храму відбувався молебен до Божої Матері, після чого супроводжували ікону до сусіднього села. І так за деякий час вона пройшла всі села Тернопільщини.

У цьому 2008 році українська православна церква святкує 1020 річницю хрещення Русі князем Володимиром. Під час кожної служби церква молиться за збереження і укріплення православної віри.

с. Коршемки.

Церква "Святих апостолів Петра і Павла".

У невеличкому селі Коршемки нашого району збудована і вже служить місцем відправ Богослужінь нова церква. Названо її іменами ПершOVERХОВНИХ Апостолів Петра і Павла. Задум побудови своєї церкви виник у мешканців села в зв'язку з тим, що село належало до Шилівської парафії, віддаленої за три кілометри, і це затрудняло селянам відвідувати там Службу Божу та інші відправи включно з обрядами вінчань, хрестин, похоронів.

У зборі коштів на будову і спорудження храму в малому селі потрібно відзначити глибоко усвідомлену благодійну жертвовність мешканців села, колишніх його жителів, які тепер проживають в інших селах і містах, численних жертводавців і меценатів.

Проект церкви безкоштовно виконав архітектор обласного архітектурного бюро Я. Козіна. Силами своїх майстрів закінчували будову, штукатурку стін, встановлення освітлення, мурування дзвіниці, встановлення дзвону.

Церковний комітет (голова З. Левицький) і парафіяни подбали про красу храму: жінки вишивали хоругви, купували фелони, церковне обладнання.

Настоятель храму – молодий священник о. Протоієрей Г. Сирота, який з самовідданою наполегливістю від самого початку сприяв у побудові храму. Своєю здібністю, енергійністю і винахідливістю

підтримував енергію громади, вишукував вихід у складних ситуаціях, давав особистий приклад у праці.

Урочисте освячення храму відбулося 10 липня 2005 року Предстоятелем УАПЦ Владикою Мефодієм в присутності великої громади навколишніх сіл і священників.

Завершення будівництва храму є знаменною подією в духовно-вихованому та історичному значенні для Коршемок, бо храм Божий будується на цілі століття для людей сьогодення і майбутніх нащадків; храм є насправді духовною і мистецько-архітектурною окрасою села, що всіх і завжди закликає своїм церковним дзвоном до себе „Прийдіть до мене всі стружені і обтяжені і я заспокою вас”.

с. Красносілці.

Церква "Великомученика Димитрія".

У 1870-х роках в центрі села розпочато будівництво церкви св. Великомученика Димитрія, яке завершилося у 1878 році. В середині церкву було розмальовано, а зовні побілили. Пізніше у 1884 р. храм був оздоблений художником Корнилом Устияновичом, який навчався художньої майстерності в Італії. Парохом тоді був молодий отець Іван Бохенський.

У 1935 р. парафіяни були змушені провести реконструкцію церкви, оскільки дерев'яний купол почав руйнуватися і падати. У 1990 р. почали відновлювати церкву. За три дні святиню було перекрито бляхою, кромкою були виправлені зовнішні стіни, поновили іконостас. З'явилися новий світильник, хрест над іконостасом, нові хоругви. Врешті церква набула свій сьогоденній вигляд.

Значною подією у житті церкви св. Димитрія було проведення природного газу у 1999 р.

с. Кривчики.

Церква "Святих апостолів Петра і Павла".

Церква святих апостолів Петра і Павла почала будуватися у 1990 році, а завершена у 1992 році. Храмований празник святкується 12 липня, а відпуст (день закладення) – 10 листопада, на Парасковей.

Належить до Української Автокефальної Православної церкви, служби проводяться українською мовою.

Церква у с. Кривчики збудована і оздоблена на кошти парафіян, проведено світло і газове конвекторне опалення. Як і у більшості храмів, підлога застелена килимовим покриттям, є багато вишитих речей. В середині храм поділяється на такі відділи, як вівтар, крилас, місце для прихожан та дзвіниці. До храмового комплексу входить капличка з образом святих апостолів, будиночок для трапези та кам'яний хрест - фігура. Церква змурована з білої силікатної цегли, крита бляхою. Іконостас та художнє оздоблення церкви виконував майстер з смт. Вишнівець Євгеній Табачук з двома помічниками.

Історія комплексного хреста-фігури розпочалася ще за воєнних часів. Тоді селяни мали намір будувати церкву на місці сучасної школи, була встановлена фігура та великий дзвін, але війна перекреслила їхні наміри. Дзвін було завезено в церкву с. Лози, а фігуру червоні активісти намагалися демонтувати, тому її терміново встановили на місцевому кладовищі, коли розпочалося будівництво сучасного храму, перенесли на подвір'я де вона стоїть тепер. До вересня 1939 р. померлих с. Кривчики ховали на одному кладовищі з прихожанами с. Лози, оскільки це була одна парафія, а з вересня 1939 р. покійників почали ховати на місцевому цвинтарі, що на даний час межує з церквою. Похорон відправляли в хаті; священник з с. Лози на Великодню суботу також приходив святити паску, а всі інші Богослужіння проходили спільно з с. Лози.

Першим священником нової парафії став отець Юрій Бешлей, родом із м. Львова. Проживав він на квартирі у с. Лози, часто добирався на парафію пішки. На жаль, сьогодні його немає серед нас - він помер в молодому віці від інфаркту. Люди з теплом відгукуються про свого духовного наставника, і щиро шкодують з приводу його передчасної смерті у серпні 1994 року. Після нього службу у с. Кривчики у період з 14 серпня по 21 листопада 1994 року проводив отець Володимир, який одночасно мав парафію у с. Кусківці Лановецького району. 21 листопада 1994 у село прибув новий священник, отець Михайло Федішин із с. Зубець Бучацького району. З 14 жовтня 2002 року і до сьогодні у с. Кривчиках править молодий священник – отець Андрій Барчишак, теж із Бучаччини, с. Новосілка.

с. Лози.

Церква "Покрови Божої Матері".

Самостійна парафіяльна церква с. Лози була збудована замість існуючої цілком старої церкви – на підставі наказу Волинської Дух. Консисторії від 24 вересня 1885 р. № 7849 стараннями священника Симона Білецького на місцеві парафіяльні кошти в честь Покрови Божої Матері.

Також на церковній землі на кошти парафіян і запасного будівельного фонду були збудовані два будинки для прожиття настоятеля і псаломщика церкви. Будівництво цих будівель було закінчено в 1899 р.

Відкриття церкви відбулося в 1878 р. на св. Покрови. Будівля церкви дерев'яна на кам'яному фундаменті нероздільно збудована із дзвіницею в основі своїй має форму восьмиконечного хреста, який вінчається шістьома куполами. Весь будинок довжиною 30 $\frac{1}{2}$ арш., висота від фундаменту до хреста 23 арш, висота дзвіниці 29 арш.

В 1950 році священника Лозівської парафії Зілітнікевича Василя місцева влада виселила із церковного будинку, а будівля використовувалася як дитячий садок, контора колгоспу, сільська рада, медпункт. В 1958 р. розпорядження місцевої влади $\frac{1}{4}$ приміщення тимчасово було передано для проживання Король М. В., жителя с. Лози, яка в 1997 р. звільнила приміщення і постійно проживає в с. Ришнівка. Будинок знаходиться в аварійному стані і для проживання непридатний. Передати будинок церковній громаді як власникові відмовляється.

В 1962 р. рішенням Вишнівецької районної ради Лозівська православна церква була знята з реєстрації і закрита. На протязі цих років місцевою владою із церкви було вивезено всю церковну атрибутику і спалено. Настінні розписи церкви були зафарбовані однотонною фарбою і планувалося зробити музей. В 1989 р. після багаторічних клопотань парафіян с. Лози церква була знову поставлена на реєстрацію і була відкрита. За кошти церковної громади був проведений капітальний ремонт приміщення, закуплено новий іконостас і зроблено зовнішній і внутрішній розписи церкви. В 1990 р. на Л. Саморянки був освячений престол і церква розпочала свою діяльність.

с. Мала Березовиця.

Церква "Святого Чудотворця Миколая".

До 1901 року на горбку при в'їзді до села стояла дерев'яна церква з незапам'ятних часів. І от громада села вирішила на цьому місці побудувати нову кам'яну. З доброводівського кар'єру почали звозити камінь. Але на будівництво церкви не вистачало грошей, громада села не була великою. Більша половина населення села були римокатолики і свої Богослужіння проводили в костелі, який їм побудувала буржуазна Польща. На сході вирішили іти по навколишніх селах і просити грошей, тобто пожертв на будівництво храму. Де тільки не довелось побувати ходакам. Доходили вони аж до самого Львова, але цікаво те, що копилки в які вони збирали гроші були замкнені. Ключів щоб відкрити замок в них не було, а зберігався він в старости села. Вирішили навколо старої дерев'яної церкви будувати нову, а в старій проводити Богослужіння. Неповдалі від старої церкви було поховано колишнього власника села, і це поховання потрібно було перенести в інше місце. Коли відкрили гробівець, очевидці побачили скляну труну, а в труні лежав забальзамований пан. В цей момент підійшов старенький дідусь, який пам'ятав ще панщину і жорстокість цього тирана. Із злостею він ударив палицею по труні, скло позсипалось, а разом із ним і тіло ненависного тирана. Йшли роки будівництва, на місці де стояла старенька дерев'яна церква закрасувалась нова кам'яна. І ось 19 грудня 1905 року її було освячено, від тоді вона називається Свято-Миколаївською. Про що засвідчується спеціальною грамотою виданою самим Митрополитом Шептицьким. Парохами тоді були Ковельський та Іванчук, останній з яких помер у засланні в Сибірі.

Багато років працював дяком Трохим Побігушко. Виходець із нашого села, закінчив Станіславську дяківську школу. Маючи організаторські здібності і музичну освіту він організовує при церкві церковний хор, який славився на всю округу. Помер він в 1969 році, передавши свою науку своєму сину Миколі, який дякував до 2003 року. Біля церкви знаходилась дяківка де під час негоди ховались прихожани і деякий час була українська школа, але її зруйнували польські власті. Після війни службу Богу в церкві відправляв отець Грицай. Церква весь час була відкритою, бо село вважалось бригадним. В 1970 році за старанням громади церкву було розмальовано. Службу відправляли отці: Голдасвич, Лілякевич,

Яремчук і Григорій Хома. На даний час служить в церкві отець Пилип Безпалько, який намагається донести слово Боже всім мешканцям села незважаючи на їх вікову, чи майнову приналежність.

с. Новий Рогівець.

Церква "Святого Миколая".

У 1992 році на загальних зборах колгоспників було вирішено передати дитячий садочок на реконструкцію церкви.

Починаючи з 1993 року під керівництвом Р. Заяця, якому доручила громада села, розпочалася будова. Було зібрано кошти з кожного будинку, працювали майже всі рогівчани. 22 травня 1993 р. о. мітрофорний протоієрей Василь Семенюк, Вікарій Тернопільської єпархії разом з нашим о. Михайлом Бедрієм і о. Михайлом с. Синява освятили камінь під будову церкви і хрест.

У 1992 році було поставлено за кошти громади фігуру Божої Матері в честь Незалежності України. Слід зазначити, що до цього велика заслуга п. Атаманець Галини. Фігуру освятив отець Михайло Щедрій і отець Михайло з с. Синява з участю громад сіл Кретівці та В. Луб'янки.

План реконструкції церкви виготовив архітектор Ярослав Кузіна, а Р. Заяць, як добрий організатор, багато речей до церкви виготовив сам.

Розписував святиню п. Я. Д. Загибайло разом із Р. Заяцем. Влітку 1995 року в червні місяці було освячено хрест у Дубині отцем Михайлом Бедрієм. Організатором був Мейник Зеновій. А восени відведено площу під цвинтар і освячено хрест отцем Михайлом.

18 травня 1997 року преосвященний Михайло Сабрига освятив і відслужив Архієрейську Службу Богу.

Люди щиро дякували преосвященному владиці та отцям: о. декану Григорію Єдноровичу, о. Григорію Хомі, о. Михайлові Котковичу, о. С. Мочуну, які приймали участь в освяченні нашої святині.

Через рік у 1998 р. було організовано церковний хор колишнім жителем села Бродовським Ярославом, який зараз проживає у м. Тернопіль. Зараз церковним хором керує Михайло Лопух. Парохом церкви залишається отець Михайло Бедрій.

с. Охримівці.

Церква "Святого Миколая".

У селі Охримівці церква була збудована в 1893 році. Вона мала назву „Перенесення мощів св. Миколая”, або, як її загально називали „Теплого Миколая”.

В 1923 році було відремонтовано розбитий дах і баню.

В травні 1956 року до храмового празника церкву було поштукатурено в середині і поставлено нижню частину іконостасу, який різьбив Васюта Михайло з Охримовець.

с. Решнівка.

Церква "Преображення Господнього".

Сучасний храм в ім'я Преображення Господнього побудовано 1759 року на кошти польського королевича Якова - Людвика як дерев'яний. При спорудженні нового храму під вівтарем старої дерев'яної церкви було знайдено великий монетний скарб: 44 фунти і 9 лотів, де було 38 червінців: голландських, польських, шведських, флорентійських, чеських, австрійських, мадярських, трансильванських, решта срібні монети XVII- XVIII ст.

У 1887-1888 рр. церква була капітально перебудована. Перебудова відбулась в оригінальний спосіб. До дерев'яної частини храму, збудованої 1781 року парафіяльним священиком Тимофієм Шумовським, добудовано ще два престоли Преображення Господнього, св. Івана Хрестителя, а північний престол Покрови Пресвятої Богородиці залишився недоторканим, де також відбувалися Богослужіння. Пізніше дерев'яна частина храму була замінена на муровану і таким чином лишилися в святині лише дерев'яні куполи. При вході з лівої сторони дзвіниця – ровесниця храму з дзвоном невідомого походження і часу.

Храм Преображення Господнього – витвір суто волинської архітектурної школи, розмальований в іконописному мистецькому волинському стилі, має багату внутрішню окрасу трьох іконостасів, багато мистецького різьблення і позолоти, багато давніх ікон, інших церковних приналежностей.

Біля чудотворного образу Божої Матері у 80-х роках XIX століття було 122 металевих привіски, на яких зображені різні

тілесні органи. Є два зображення: рука, нога із зазначеними датами зцілення – 1684 р., 1687 р.

В храмі і в наш час є ряд давніх Євангелій, інших Богослужбових книг. На напестольному Євангелії зберігався з слів о. Стефана Барановського в його розвідці напис такого змісту: „До храму Решнівецького з чудотворним образом купив єсми сію Тетро раб Божий Івашко Кушнірчук Братчик Л. 1700 року”. Це напестольне Євангеліє, як і ряд інших, має чудову, мистецького карбування визолочену оправу. Описи найбільш цінних давніх творів сакрального мистецтва, наведені в науковій розвідці тогочасного настоятеля храму о. Стефана Барановського, свідчать не тільки про багатство храму, його жертводавців, чисельні зцілення біля чудотворної ікони Божої Матері Решнівецької, а написи при них є важливими документами з історії цієї великої святині в селі Решнівка, де станом на 1935 рік сталось, за твердженням тодішнього настоятеля о. П. Либова, 380 чудесних зцілень хворих, що прийшли з молитвою і вірою за допомогою до Богородиці.

За ці чудесні зцілення село Решнівку ще в ХІХ ст. прочани прозвали Малим Почасвом.

с. Розношинці.

Церква "Святого Юрія Великомученика".

На окраїні села височить церква св. Юрія Великомученика, її збудували на місці старої малої каплички у 1860 році. Капличка згоріла і люди почали зводити нову церкву, якій уже 148 років.

У 50-і рр. провели ремонт церкви. У 1962 р. храм закрили, зробили зерносховище, а пізніше – архів колгоспної контори. За цей час вона набула дуже занедбаного вигляду і потребувала ремонту.

12 лютого 1989 р. відбулося радісна подія відкриття. У 1990 р. розпочалася робота з облаштування церкви: зробили дах, поставили нову баню, накрили бляхою. В червні 1994 р. знайшли майстрів з Гуцульщини, які провели зовнішній та внутрішній ремонти церкви.

Романове Село.

Церква "Святої Покрови".

Від пам'ятних часів Романове Село було самостійною парафією, і тільки з року 1843 стало філіалом церкви с. Киданці.

Стара дерев'яна церква стояла там, де тепер цвинтар. Їй було понад 200 років. Перевезли її з Сатанова. Священиком 1812–1856 рр. був Антін Городецький. У селі була парохіяльна школа. Вчителем був також Антін Городецький, який вчив дітей безкоштовно. Школа була під патронатом сім'ї Муравських. Пропрацював священиком і вчителем о. Антін Городецький 44 роки.

Нову церкву у селі почали будувати перед Першою світовою війною (десь в 1898-1901 рр.), точна дата невідома. Виходець з Романового Села Петро Качалуба в книзі „Історія Тернопільщини” в своїй статті „Романове Село” писав, що перший камінь на церкву закладено в 1895 році. Через якісь причини (чи то брак коштів, чи заборони польського уряду), будівництво було припинено.

Ініціатором і організатором будівництва церкви був господар Петро Лучка, який віддав своє поле і очолив церковний комітет по будівництву. Місце, де вирішено було спорудити церкву, в 1913 році посвятив митрополит Андрій Шептицький. Священиком був о. Іван Пайкош.

З початком Першої світової війни в 1914 році роботу припинили. Закладено лише фундамент. Майстром будівництва був інженер п. Залецькі зі Скалата. За роки війни багато матеріалів (дерево, цегла, пісок...) пропало. Під час війни церкву обслуговував о. Василь Кузьма. Він був капеланом Української Армії.

З 1918 року обов'язки священика виконував о. Григорій Харчук, дяком був Й. Дячун.

Року 1923 господарі села відновили роботу церковного комітету та вирішили продовжувати будівництво. Інженером будівництва був п. Фалендиш з Тернополя. Незважаючи на величезні матеріальні труднощі, будівництво храму завершено в 1927 році. Дяком був М. Бачинський, який і організував церковний хор.

Першу відправу в новій церкві в 1928 році проводив о. Григорій Хамчук, дяком вже став С. Качалуба, який і дерегував церковним хором. При церкві були такі організації: братство Найсвятіших Тайн–120 осіб, братство Тверезості – 32 чоловіків, 70 жінок і 45 осіб молоді. До церкви належало 50 га орної землі, 1,5 га городу та 0,5 га сіножаті.

Після розподілу Польщі в 1939 році східна частина села відійшла до Радянського Союзу. З перших днів більшовицький уряд почав обмежувати діяльність церкви. Припинено навчання катехизму в школах, скорочено кількість діючих церков, заборонено їх будівництво.

У церкві примусили замурувати бокові частини вікон крилосів, де зображена українська символіка. Більшої шкоди не встигли заподіяти, адже 22 червня 1941 року фашистська Німеччина напала на більшовицький Радянський Союз. Не встигла внести значної зміни в роботу церкви і німецька влада. Невдачі на фронтах змушували їх більше займатись військовими справами. Виснажені позичками і податками під час Другої світової війни жителі села не змогли приділити належної уваги церкві.

Після звільнення Радянської України в 1944 році більшовики зайнялись ліквідацією католицизму. У 1944 - 1945 роках поляків, які проживали в західних областях, було переселено в Польщу. Залишені ними костели перетворено на склади, спортзали, культосвітні установи, а інші – зруйновано.

У 1946 році ліквідовано греко - католицьку конфесію. Церкви, їх майно передано в підпорядкування Московського православного патріархату. Священиків, які не прийняли православ'я, було звільнено або вислано в Сибір. Там помер о. Григорій Хамчук, якого було вивезено в 1946 році. З того часу церкву почали обслуговувати інші священики.

Після о. Харчука священиком був о. Цюрковський. Він проживав в Кам'янках, до села доїжджав. Пізніше обслуговував парохії сіл Киданці і Романове Село о. Северин Шуляка.

З 1955 року з ініціативи о. Северина, якого було обрано головою церковного комітету, розпочато ремонт храму, який завершено в 1956 році та розпочато розмальовування стін. У 1957 році о. Северин залишив парохію у Романовому Селі.

До села на його місце прибув о. Михайло Грош. Він проживав у селі і обслуговував села: Киданці, Романове Село, Галушинці.

Малювання храму завершено в 1958 році (художник п. Кух зі Збаража). В тому ж році побудовано дзвіницю і о. Михайло залишив село.

В 1958 році прибув молодий священик о. Ярослав Возняк. За його ініціативи в 1960 році виготовлено іконостас (майстер п. Лемішка зі Збаража).

В день Святої Трійці 1960 р. церкву посвячено. У посвяченні брав участь декан п. Герета з Тернополя. Щоби обмежити роль християнства, за наказом уряду в 1962 році заборонено похоронний похід з хоругвами і священиком, заборонено також колядування на церкву, відправа на гробах, посвячення будівель, хрестів. Богослужіння в церквах с. Галушинці та Киданці було заборонено, храми закрито.

Священик о. Ярослав Возняк проживав у Романовому Селі. Він разом з дяком С. Качалубою обслуговували села: Романове Село, Киданці, Галушинці. В 1966 р. священик переїхав на парохію в Гори Стрівецькі, а звідти прибув на його місце о. Іван Борисюк.

У 1967 р. з його ініціативи було електрифіковано храм. Залишив парохію священик в 1970 році.

До Романового Села в 1970 р. прибув з Бучацького району о. Дмитро Жуковський. Мешкав він у найманій хаті. Разом з дяком І. Кривим обслуговували Романове Село, Киданці та Галушинці. Залишив село отець в 1975 році.

В тому ж році Богослужіння в цих церквах почав відправляти о. Іван Боднарчук. Проживав він і дяк Т. Шмігельський в Стрівці. До згаданих парохій доїжджали. В 1977 році о. Іван виїхав в Тернопіль.

На його місце в 1977 році з Вишнівця прибув о. Костянтин Лукашук. Він обслуговував також всі три парохії. З 1977 року дяком стала М. Твориш з Романового Села. В 1985 році о. Костянтин залишив парафію в цих селах.

У тому ж році до Романового Села з Козівського району прибув о. Микола Зоряний. За рахунок пожертвувань парохіян та ініціативи священика збудовано плебанію. Залишив село о. Микола в 1989 році.

За оновлення храму парохіяни села взялись у 1990 році. Богослужіння з 1989 року вже відправляв о. Михайло Шкільний, який переїхав із с. Добриводи. Дяком з 1991 р. стала Я. Сковроник. Після проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р. працею селян та за їх пожертвування церкву перекрито оцинкованим залізом, зроблено набриск стін, частково переставлено підлогу. Поштукатурено і зроблено набриск стін у будинку для проживання священика. Отець Михайло з дружиною Ганною стали його першими мешканцями.

У ті часи почали ходити чутки про можливість повернення церкви тим конфесіям, яким вони раніше належали. В селі появились віруючі, які вважали себе православними. Виникли непорозуміння, колотнечі та міжусобиці в боротьбі за церкву і 14 жовтня 1991 р. на престольний празник Покрови Пресвятої Богородиці церкву повернуто парохіянам греко – католицької конфесії, до якої належала значно більша кількість жителів Романового Села.

Підбадьорені приємною подією парохіяни села продовжували жертвувати і працювати над покращенням вигляду і вдосконаленням роботи храму.

Відкрито замуровані в 1939 році тризуби у вікнах крилосів, завершено оформлення іконостасу, церкву радіофіковано, проведено газ і встановлено центральне опалення. Придбано ківот, тетрапот, світильник. Відновлено горне місце. Церкві пожертвувано килимове покриття на всю площу підлоги, багато килимів, рушників, образів, більше 10 пар хоругв, 8 фелонів.

Після раптової смерті 30 вересня 1996 р. о. Михайла Шкільного деякий час Служби Божі відправляв декан Григорій Еднорович зі Збаража.

В 1997 році на парохію був призначений о. Василій Михайлишин з с. В. Бірки.

За час перебування його в церкві помальовано обидві захристії. Придбано і поставлено шафу-стінку для збереження церковного одягу, документації. Побілено і встановлено 6 із 12 пожертвувальних металевих вікон, викладено плиткою підлогу в підсіннях церкви. В 2000 році поновлено малювання крилосів (худ. М. Гарасим з Тернополя).

Велика і гарна церква – доказ того, як селяни дорожили нею і скільки зусиль вклали в її будівництво. Споруда досить велика, з високим куполом, а по боках – чотири маленькі куполи. Вікна довгі і вузькі. Майстерно зроблені рами з заліза у вигляді Тризуба-Герба України. Кольорові скельця на вікнах надають всередині церкви величаве, таємниче і святкове освітлення.

с. Синява.

Церква "Чесного Хреста".

В селі синява є мурована церква Чесного Хреста, збудована 1928 р. Церква збережена до сьогоднішнього дня, лише реставрована всередині, а у 2000 році збудовано нову дзвіницю.

Церква вже відзначила 10 – річчя відновлення діяльності місцевої греко-католицької церкви.

На даний час священнослужителем є отець Мирон Бречко.

с. Синягівка.

Церква "Різдва Пресвятої Богородиці".

З 1632 року осередком духовності і культури села була дерев'яна церква Різдва Пресвятої Богородиці. Саме тут був центр села. Її майже повністю перебудовано 1924 року. Церква була греко-католицькою. 1933 року поряд із старою дерев'яною церквою почали будувати нову кам'яну. Майстри були із Добривід і Збаража. За помічників ходили люди із села. Кожного дня не менше 6 чоловік. Ходили в так звану „Колію”. Вони в усьому допомагали майстрам. Камінь на церкву возили із Добривід. Закінчили будівництво в 1938 році. Тоді ж церкву було покрито бляхою і освячено.

В 1946 році Синягівська церква Різдва Пресвятої Богородиці перейшла під верховенство УПУ (РПУ).

У післявоєнний період священником був о. Голдаєвич із с. Лопушно Лановецького району (сусіднє село).

В 1957 році стіни церкви було розмальовано зображенням святих, зроблено новий іконостас.

1963 року храм було закрито. Правилося в с. Синява. Лише 1969 року було знову відкрито церкву.

Правили в Синягівці і Синяві священники: о. Смалюк Я., о. Бедрій, о. Коцкович М., о. Бречко М.

Зараз церква перекрита бляхою, покрашена, збудовано нову дзвіницю, біля церкви вимощена бруківка, до дороги вложили асфальт.

с. Старий Вишнівець.

Церква "Різдва Пресвятої Богородиці".

Храм Різдва Пресвятої Богородиці почав будуватись в 1845 році коштами графа Яна Мнішика на місці старого храму. Будівництво тривало впродовж 24-х років і в 1869 році будівництво було повністю закінчено.

Впродовж всієї історії храм був діючий і за часів більшовицької влади зусиллям парафіян храм також не був закритий.

Ремонти внутрішні та зовнішні проводились на пожертви парафіян, але капітальні ремонти не проводились. Покриття (дах) куполи є ще із того металу, що був покритий з самого початку будівництва.

В храмі знаходиться ікона Божої матері „Млекопитательница”, яка нараховує більш як 200 років, з промислу Божого ікона оновилаь. Також ікони іконостасу та бічні ікони мають історичну та художню цінність.

Храм Різдва Пресвятої Богородиці є храмом Збарзького Благочинну.

с. Старий Збараж.

Церква "Архистратиґа Михаїла".

Церква збудована на місці старої дерев'яної, яка була заснована десь у XVII ст. Біля церкви був старий цвинтар, перенесений на сучасне місце після декрету 1783 року Австрійського цісаря Йосифа „...про заборону ховати померлих біля церков”. Так як церква була майже в аварійному стані, то це і послужило її розбудові. Будувалася церква по частинах - спочатку апсида, пізніше нава, на пожертвування вірних а також, можливо, на офірування митрополичої канцелярії (на правах патронату). Каміння на будівництво церкви використовували із невідомої споруди, що колись була збудована на Веселенській горі. Будівництво Храму закінчилось у 1818 році. В цей час також було збудовано парафіяльний будинок. Церква збудована у формі корабля, отинькована, вівтарем орієнтована на захід, перекрита циліндричним склепінням, покрита двосхилим дахом. На гребені даху над апсидою знаходиться невеликий декоративний купол. Перед входом до церкви

розташована дзвіниця (кам'яна, прямокутна, в плані двохярусна), перший ярус якої служить в'їздом на подвір'я церкви. Другий – трьохарочний (на три дзвони), зберігся один відлитий у Львові в 1927 році на пожертвування парафіян села. Інші два дзвони зняті в часи Другої світової війни. З 1889 по 1989 рік Старозбаразька парафія була з'єднана із Залужанською. Богослужіння у церкві проводилось кожної другої неділі. Серед священиків, що служили у церкві відомі такі отці: Сведзінський (середина XIX століття), Северин Наконечний (кінець XIX початок XX століття), Іван Пачовський до 1927 року, Василь Зварич (1927 - 1932 рр.), Василь Онуферко (1932 - 1935 рр.), Ярослав Богатюк (1935-1941 рр.), Володимир Адамович (1941-1946 рр.), Ярослав Телеп (1946-1961 рр.), Анатолій Чернобай (1962-1972 рр.), Федір Басюк (1972-1977 рр.), Василь Процишин (1977-1986 рр.), Василь Павлишин (1986 -1988 рр.), Ярослав Смалюх (1989 р.).

Ремонтно-реставраційні роботи у церкві проводились у 1974 році, в цей час вперше був розписаний інтер'єр церкви художником із Чагарів Збаразьких Миколою Мелехом (1972 -1997). Друга реставрація церкви - 1978 рік – поновлення іконостасу, фарбування, побілка. 1987 рік – виготовлення і встановлення дияконських дверей (до цього часу були лише арочні проходи), позолота іконостасу, тиньк екстер'єру. 1991 рік – заміна долівки, поновлення розпису церкви. На правій стороні нави біля хорів зберігається напис: „Старанням настоятеля церкви о. Ярослава Смалюха 25. 07. 1991 року”. Розпис церкви виконали майстри зі Львова: Володимир Черкун, Микола Угрин.

с. Стрийівка

Церква "Введення у храм Пресвятої Богородиці".

6 липня 1997 року стрийвчанам запам'ятається надовго. Адже у цей день в селі була освячена новозбудована церква Введення у храм Пресвятої Богородиці, а 12 липня у день Верховних Апостолів Петра і Павла відбулося її урочисте відкриття.

Церква мурована з цегли у формі хреста, тринавова (бокові нави менші за центральну), одноапсидна, чотирихрестовна, п'ятибанна (символ Ісуса Христа і чотирих евангелістів). Її будівництво розпочалось у 1993 році на парафіяльному городі за

проектом архітектора П. Волошина з Тернополя на кошти селянської спілки „Поділля” і добровільні пожертви парафіян.

Жертовник, іконостас, бокові вівтарі, тетрапод виготовлені Тернопільськими майстрами, люстри – на заводі „Ватра” в Тернополі. У церкві є також роботи місцевого художника і різьбяря Володимира Федака.

Фелони, хоругви, вишивки – це все твори місцевих майстринь, адже зі старої церкви, яка згоріла 22 жовтня 1994 р., збереглося лише Євангеліє і два хрести. Стара церква залишиться у пам’яті старшого покоління, нова стане домом молитви, добра і злагоди для нащадків.

Парохами в Стрийвці були: о. Заяківський, о. Зарицький, о. Степан Новосад, о. А. Кузьма, о. Рижевський, о. В. Беднарчук, о. І. Беднарчук, о. М. Дудкевич, о. Бумба, о. Т. Дручак. З 1994 року і дотепер – о. Тарас Саньоцький.

с. Травневе.

Церква "Святої Токрови".

Найсвятіше місце села Травневе - це православна Церква Київського патріархату.

Село Заруддя (з 1964 р. Травневе), в історичних джерелах відоме із XVI століття.

У 1831 році через Галичину „пройшла” страшна пошесть азійської холери, яка не обминула Збаража і навколишніх сіл. В наслідок цієї хвороби вимерли цілі села. Такими на Збаразчині були Грицівці, Кретівці, Валахівка, Заруддя – холерний цвинтар якого знаходиться неподалік фігури Святого Миколая с. Травневе.

У 1830-х рр. польські поміщики спровадили сюди робітників мазурів із корінної Польщі і поселили їх масово у згаданих селах. Тому ці села вважалися чисто польськими і належали до Збараської римо-католицької парафії. Станом на 1910 рік в селі Валахівка (тепер у складі села Травневе) мешкало 464 римо-католики, у Зарудді – 813.

У 80-х рр. XIX ст. Збараські отці Бернардини приступили до реалізації планів будівництва парафіяльних костелів і утворення окремих парафій на території єпархії.

Ініціаторами будівництва костела в селі Заруддя були чотири мешканці села: Ян Желізний, Тадем Лукасевич, Ян Будзина, Міхал Лукасевич, які дарчим заповітом подарували (по частині із своїх

земельних наділів) ділянку землі для будівництва костела. Львівська консисторія, бачачи необхідність побудови святині підтримала цю ініціативу і 22 березня 1900 року офірувала 2000 злотих. На протязі 1900 року закладено фундамент костела. Перший етап будівництва закінчився 5 червня 1903 р. Будівництво тривало чотири роки.

Із дозволу Львівської митрополії, настоятель Збарзького монастиря отець Алойз Нудзинський (1902-1909) 13 жовтня 1907 року освятив костел під патронатом „Найсвятішого Серця Христового”. Із цього часу Богослужіння тут проводилося кожної неділі і свята.

До 1910 року Заруддянську святиню обслуговували монахи Збарзького монастиря. Із 1910 по 1937 рік, як філіальний костел, священники села Стрийка.

В червні 1912 року великий буревій цілковито знищив вежу-сигнатурку, яку хоча і набагато меншу відбудували ще в липні цього ж року. У 1919 р. в селі засновано кладовище.

У 1937 році під час реорганізації Збарзької парафії село Заруддя приєднано до парафії Кретівці.

У квітні 1946 року парафія Заруддя закінчила свою діяльність. Польське населення було переселено до Польщі.

Із 1946-1961 рр. приміщення костела використовувалося, як православна церква (Свято-Покровська). Нею опікувалися священники села Стрийка.

Але недовго тішились своєю освяченою і розмальованою церквицею прихожани. У 1961 році комуністичний режим заборонив святі відправи і закрив церкву. Лики святих забілили і на дверях повісили табличку „Музей”. Так тривало 28 років. Односельці Сікорський М., Оверко В., Довгунь М., не раз оббивали пороги районних і обласних інстанцій, просячи про відкриття церкви. Лише на зорі утворення самостійної України, у 1989 році, був даний дозвіл на відкриття святині.

Односельчани своїми силами і коштами за допомогою голови артлі Багноша Миколи Романовича перекрили дах і пофарбували всередині церкви.

Першу відправу проводив отець Дуткевич Рудольф. І сьогодні прихожани, зачувши святі дзвони, поспішають на відправи, які проводить ось уже 14 років отець Петро Біляшевич.

с. Чернихівці.

Церква "Святої Трійці".

Храм св. Трійці був збудований 1340 року на пагорбі, відокремленому від гори Монастирська (Вселенська, Весела) річкою Гнізною серед мальовничої природи. Він будувався як оборонна монументальна споруда, товщина стін, якого сягає 1,5 метра, вузькі вікна-бійниці, ротондоподібний вівтар з округленою бійницею з правої сторони, інші були пізніше замуровані, з великою кількістю потаємних ніш у верхній частині, підземними ходами під святинєю, вузькими окованими дверима. З південної сторони церкви також двоповерхова дзвіниця – вузькі двері, вікна-бійниці, сходи, на яких не може розминутись двоє перехожих – все це свідчить про суто волинський оборонний архітектурний стиль церковної споруди середини XIX ст. Про зазначену дату будівництва храму св. Трійці з дзвіницею свідчать і давні хрести місцевого кладовища-пантеону навколо святині, вік окремих з них сягає 400 років.

Остаточо документально підтверджено вік святині було в 30-х рр., за настоятельства в ній о. Василя Стадника. Під час реставраційних робіт в церкві у престолі було знайдено первісний документ будови святині, в якому зазначено що храм св. Трійці в Чернихівцях збудовано 1340 року. Але цей документ не було оприлюднено і довгий час вік храму подавався як XVIII ст. Це пояснюється тим, що 1702 р. Луцький єпископ Діонісій Жабокрицький переводить всі православні парафії єпархії на уніатські, в тому числі і в Збаражі. З того часу храм аж до 1946 року належав греко-католицькій церкві і щоб приховати православне походження храму, його вік було занижено з XIV на XVIII ст. Одночасно було прибрано з церкви св. Трійці всю давню церковну утвар і замінено її на греко - католицьку, включаючи Богослужбові книги. Пізніше при пильному обстеженні храму не виявлено жодних церковних речей раніше XIX ст. Якась частина їх передана до національного музею у Львові, ще якась, менш вартісна в мистецькому відношенні частка церковної утварі стала жертвою людської байдужості і часу.

На окрему увагу заслуговує двоповерхова дзвіниця, яка в усі часи була суто оборонною спорудою впродовж віків. Останній оборонець воїн УПА загинув в ній в 50-х рр. під час нерівного бою з енкаведистами. Сліди крові цього молодого повстанця добре

видніються на балках горішньої частини дзвіниці і в наш час. В ті далекі часи тут запікалась кров не одного безіменного оборонця землі нашої.

Ще XVI ст., коли святиня належала православним, при храмі св. Трійці започатковано братство, яке було покликано захищати святе українське православ'я від унії з Римом.

Храм св. Трійці в Чернихівцях належить до найдавніших збережених святинь не тільки історичного Збаража, а й всієї землі Волинської, є її неоціненна архітектурна і мистецька перлина, яка постала в середині XIV ст. і збереглася наперекір всім кривавим грозам, що пролетіли над нашою землею, щоб дивувати нашого сучасника.

с. Чорний Ліс.

Церква "Всіх Святих".

Село розташоване за 2,5 км. від Базаринець і належить до Базаринської сільської ради (до 1988 року творило одну парафію). Церква Всіх Святих збудована в 1935 році на земельній ділянці Степана Іваськова (0,10 га), Романа Гудими (0,07 га). Грошова збірка на будівництво храму розпочалася у 1929 році, а саме її спорудження тривало від 1932 року, допоки єпископ Микита Будка у співслужінні священників деканату освятив її 30. 09. 1935 року. Серед фундаторів і добродіїв слід згадати Пелагею Кониш, Марію Гудиму, сім'ї Валькових, Мандриків, Вавриків, Іваськових, а також всіх тодішніх жителів села, котрі тою чи іншою мірою допомагали у зведенні церкви.

Вона збудована із каменю-пісковика у формі хреста, однокупольна, торці двосхилого даху оформлені невеликими декоративними куполами, які увінчані хрестами. Інтер'єр церкви отинькований (розпис 1994 р. за о. Анатолія Биха, художниками Степаном і Іваном Мельничуками). Екстер'єр – під „розшивку”. У 1959 році храм було закрито (до цього Богослужіння у церкві проходили кожної третьої неділі і нею опікувались священники із Збаража). До 1972 року біля церкви знаходилась стара дзвіниця. Вона була дерев'яна (крита) квадратна в плані 3 x 3 м., на два дзвони, на більшому з яких зберігається дата його відливання – 1894 рік. Сучасна дзвіниця металева, споруджена перед відкриттям церкви.

В 1989 році церква передана владою громаді села і заново освячена 2 жовтня 1989 року митрофорним протоієреєм отцем Романом Сливкою, який був настоятелем храму у 1989-1994 рр., з 1994 по 1997 рік настоятель храму Анатолій Бих, а з 1997 року – отець Григорій Гінка.

с. Чеснівський Раковець

Церква "Різдва Христового".

Багато лиха й руїн заподіяли церкві Різдва Христового у с. Чеснівський Раковець, пам'ятка архітектури XVIII ст.

Церква побудована у 1723 р. і була греко-католицька до 1795 р. Під час великої бурі був зірваний купол церкви. Відбудована вона була лише в 1890 році Батьюком Іваном на тому місці, де впад купол церкви. Освятили її на Різдво. У радянські часи церква була пусткою – обдерта, поганьблена.

Лише в 1989 р. на клопотання віруючих села повернуто їм церкву. Після капітального ремонту, на добровільні кошти прихожан села, церква Різдва Христового гостинно відкрила двері для всіх хто шукає Правди, Віри, Сонця і Любові.

с. Шимківці.

Церква "Великомучениці Парасковії - П'ятниці".

10 листопада 2005 року відбулося посвячення і офіційне відкриття новозбудованої православної церкви Київського патріархату, яка була побудована на кошти парафіян. Організатором всіх робіт був голова церковного комітету Леонід Пастух. Організаційні питання вирішував настоятель церкви о.Володимир який трудився разом з всіма парафіянами. Священик з Решнівки о. Василій вручив в подарунок святі ікони.

III розділ

Духовні пам'ятки історії і культури району XVII-XXст.

Серед великої кількості пам'яток архітектури, які покликані охороняти відповідні органи державної влади і місцевого самоврядування, особливе місце займають пам'ятки сакрального зодчества. А в переліку древніх святинь культового призначення, які збереглися на сьогодні, особливої уваги потребують дерев'яні храми.

На сьогодні на території нашого району збережено 18 дерев'яних сакральних пам'яток, що збудовані впродовж XVII-XX століть, які являються пам'ятками історії і культури Збаражчини.

Однією із найдавніших церков Збаражчини є Свято-Дмитрівська церква села Киданці (куплена і перевезена з Волині у 1649 році і наново збудована в селі без єдиного цвяха). Церква зрубної конфігурації, в основі має форму хреста, однокупольна. Початково покрита гонтом і знаходилася серед лісу на одному із горбів Товтрових гір (тепер Лиса Гора). Коли у XVII столітті село розбудувалося дещо на південь в низовину, переміщено вниз і церкву, де вона знаходиться до сьогодні. З 1996 року використовується як кладовище (для поховальних обрядів).

Впродовж XVIII століття на кошти парафіян збудована Свято-Покровська церква в селі Мусорівці (1746 р.), прямокутна в плані, дах двосхилий, прикрашений трьома декоративними маківками, а також Свято-Михайлівська церква в селі Бутин (1748 р.).

З XIX століття походять церкви сіл: Колодно – Свято-Михайлівська (1858 р.), перебудована коштом поміщика Володимира Свойського; Чеснівський Раковець – Різдво Христового (1860 р.); Старий Вишнівець – Різдво-Богородична (1869 р.), фундації пана Яна Мнішека. В церкві знаходиться ікона Божої Матері (в оригіналі) „Годувальниця”, яка нараховує більше як 200 років. З помислу Божого в 40-х роках XX століття ікона оновила (25 січня). В селі Заруддя – Різдво-Богородична церква (1874 р.), збудована коштом парафіян. У 2005 році в сім'ї Казнодій оновила ікона святої Варвари, яка була перенесена у храм для загального поклоніння (17 грудня); Лози – Свято-Покровська церква, збудована коштом

парафіян у 1887 році; Хресто-Воздвиженська церква села Дзвиняча (1888 р.); Муховець – Свято-Троїцька церква 1892 року. Чагарі Збараські – Свято-Юріївсько церква (1894 р.), куплена і перевезена із села Охримівці; Залісці – Свято-Покровська церква (1898 р.); Бодаки – Свято-Миколаївська церква 1900 рік, коштом парафіян збудована поряд з попередньою знищеною блискавицею 27 квітня 1900 року.

У ХХ столітті збудовані церкви сіл Великі Вікнини – Свято-Покровська (1905 рік), Мишківці – Різдво-Богородична (1905 рік), куплена і перевезена із села Залісці Вишневецькі (у 1905 році добудовано над притвором лише двоярусну вежу дзвіницю); Малий Раковець – Свято-Троїцька церква (1906 рік); Болязуби – Свято-Троїцька церква (1907 рік), окрасою храму є іконостас, позолочений сусальним золотом; Котюжини (1939 рік), церква Архидиякона Стефана, збудована коштом парафіян.

IV розділ

Втрачені святині.

Монастир св. Онуфрія.

Найбільшою монастирською святинею давнього міста і всієї Збараської землі була обитель св. Онуфрія. Монастир був заснований на Чернечій горі над річкою Гнізна за кілька сот метрів на схід від Старозбараського замку Волинськими князями ще в до монгольську добу і був з ним сполучений підземними ходами, сліди яких видно і дотепер. Ця свята обитель мала своє головне призначення – бути релігійно-освітнім осередком оберегу Волинської землі – Збаража і всієї Збаражчини. Ченці, обителі св. Онуфрія вели духовну школу при ній, де вчилися діти княжі і боярські. Монастир був ще й місцем масових прощ до чудотворного образу св. Онуфрія, про чудодійну силу якого збереглося багато переказів, в яких маємо звідомлення чисельних фізичних і духовних зцілень немічних і калік, які з щирою молитвою прикладались до святого Образу.

Історичні джерела і народні перекази подають нам відомості про масові прощі ще й в середині минулого століття: „Ще до 1939 року на св. Онуфрія (25 червня за новим стилем) відбувався тут великий відпуст. Приходили мешканці не тільки з Залужжя, Старого,

Нового Збаражу, а й сотні з околиць, щоб тут, серед чарівної природи відпочити і скріпити свою душу й тіло. Це була найбільша проща на Збаражчині, і то з дуже давніх часів”.

Якою була монастирська церква і будівлі обителі можемо дати лише одну відповідь, що був це мурований, волинського оборонного архітектурного стилю храм, який на випадок нападу ворога міг бути місцем захисту ченців і вірних, як і самі келії та господарські будівлі, які знаходились, як видно це з решток фундаментів, з північної сторони святині.

Монастир св. Онуфрія зник з історичної карти Збаража разом із Старозбаразьким замком 1589 року, коли татари випустилися край і знищили всі оборонні споруди вікового берега Волинської землі.

Римокатолицький монастир сестер Шариток.

На території міста Збараж впродовж минулих століть існували цілий ряд святинь, які для нас втрачені назавжди і лише людська пам'ять і скупі рядки архівних документів доносять до нас інформацію про них. Не є винятковим в цьому відношенні римокатолицький монастир сестер Шариток, які опікувалися дитячим садком в селі Залужжя.

Відомо що монастир був заснований у другій половині XVIII ст. тодішнім власником Збаража Станіславом Потоцьким. Він знаходиться на подвір'ї старої школи (збудований на початку XX ст.) і був орієнтований перпендикулярно будинку школи. Це був звичайний сільський тридільний, каркасно-волокований будинок посередині якого розмішувалися стіни, справа монастирська каплиця, зліва кухня і житлова кімната. Будівля була покрита чотирьохсхильним солом'яним дахом. Перед будинком встановлена, за старанням сестер, фігура святого Миколая.

Із хроніки монастиря отців Бернардинів відомо що літургічні послуги в монастирі сестер виконували отці Бернардини. В 1897 р. сестри Шаритки придбали нові ікони „Хресної дороги”, які на прохання настоятельки монастиря Вікторії Шафранської 27 лютого освятив отець Лятус Ольшевський. 4 вересня 1910 р. настоятель монастиря отців Бернардинів отець Сальватор Шпіля і повідник отець Вінцентій Немец в присутності чисельних вірних, відправив в каплиці сестер урочисту Службу Божу після чого була освячена

земельна ділянка під будівництво костела святого Войціха в селі Залужжя.

З початку Першої світової війни сестри, яких на цей час нараховувалось троє, залишили монастир. Після війни сестри не повернулися в село, тому колишній будинок монастиря почав використовуватися як житловий будинок до 40-х рр. XX ст., після чого перейшов в упадок. А фігура святого Миколая знищена в 60-х роках XX ст.

с. Вишнівець.

Церква "Вознесіння".

Найдавнішою пам'яткою архітектури Вишнівця є стара, мурована з каменю призамкова церква Вознесіння. В цій святині Марина Мнішек молилася перед заручинами з Дмитрієм Самозванцем, які відбулися в 1605 році за наказом князів Вишнівецьких, коли вони ще були православними. Святиню зводили українські майстри, вона побудована у формі корабля, двокупольна, крита бляхою, має прекрасну архітектуру і акустику. В середині є різьблені релігійні фігури.

Церква служила родинною усипальницею князів Вишнівецьких. У цьому храмі дружина Михайла Вишнівецького Раїна Могилянка зі сльозами молилася за малого сина Ярему, щоби той тримався благочестя, православ'я – віри своїх дідів.

Церква мала дуже дорогий і розкішний іконостас з царськими вратами та дві цінні ікони давньоруського походження. Одну з них князь Костянтин Вишнівецький привіз із російського полону в 1608 році, а іншу – князь Михайло Серватій Корибут відібрав у 1704 році під час битви з шведами. Поблизу церкви донині збереглися увінчані хрестами давні могили, і серед них – Михайла Вишнівецького та Раїни Могилянки.

с. Великий Раковець.

Церква "Покрови Божої Матері".

Церква Покрови Божої Матері знаходилася у володінні ксьондзів Кармелітів Босих. Побудована на схід з дубових брусів, мала три куполи, покрита гонтою, 27 „локтів” довжини і 9 „локтів”

ширини. Посвячений храм священиком Дзеноном Андрійом Завалевичем.

Престол святині мав 22 „локтя” довжини і 2 „локтя” ширини; жертовник, на якому знаходилась ікона Матері Божої; ікона Івана Богослова написана на дошці; Плащаниця на полотні. Іконостас столярної роботи на якому написані чотири Євангелісти і Благовіщення. Всі ікони срібні з позолотою, церковні книги були надруковані в Почаєві і Львові; Євангеліє в срібній оправі. Метричні книги з 1773 р. зберігалися при церкві.

Дзвіниця була побудована з тесаних брусів в 1806 р., покрита гонтою, з залізним хрестом; довжина її 9 „локтів”, а ширина - 6,5 „локтя”. На дзвіниці було 5 дзвонів. Самий старіший дзвін був відлитий 1745 р. і коштував 21 рубель 60 коп.

Біля церкви був город і стояла дерев'яна хата, зроблена на зруб з різного дерева, яка була побудована священиком Васи́лієм Ко́лежинським. До господарських будівель відносилась також стодола, яка знаходилась біля хати. При церкві працювала невелика школа. Церковна земля поділялась на три частини. Перша була в стороні Вишнівця і Гнидави, друга частина була на Загуменках, а третя – від Заруддя.

До жовтня* місяця 1876 року на території с. В. Раковець був священик Василь Лавринович, а вже із жовтня 1876 р. на парафію був назначений о. Купріян Нерта. Також призначались священики:

1883 р. – Ніканор Торський;

1886 р. – Федір Хотовицький;

1899 р. на парафію прийшов о. Іоан Кондрацький, який 22 січня 1899 р. був нагороджений єнуфією, після нього був назначений о. Андрій Шумовський, а з 21 серпня 1912 року в с. В. Раковець був переведений священик Георгій Нефітович із с. Жолоби.

На жаль святиня не збереглася, її розібрали і на тому місці у 1925 році збудували новий, зараз діючий, цегляний храм Казанської Божої Матері.

---

* - дати вказані за старим стилем

с. Гнидава.

Церква "Святої Покрови".

Святиня в ім'я Покрови Пресвятої Богородиці збудована в 1728 році на кошти прихожан. У 1853 році разом з дзвіницею відремонтована і поставлена на кам'яному фундаменті.

В 1867 році перекрита залізом і пофарбована зверху. В 1882 році пофарбована в середині. В 1887 році нижня половина зовнішніх стін обшита дошками, з південної сторони добудовано притвор і вся церква разом з дзвіницею знову пофарбована зверху.

Копії метричних книг зберігалися з 1739 року, а відомості про сповіді з 1809 року. Інвентаризація церковного майна складена 1806 і 1875 роках. З 1874 року при церкві працювало однокласне народне училище Міністерства Народної Просвіти. При церкві с. Гнидава священнослужителями були:

Яків Гусаковський

Ілля Гусаковський

Андрій Гусаковський – він же був слідкуючим священиком с. Решнівка з 1809 по 1813 рр. Всі троє правили до 1841 року.

Михайло Остальський з 1841 по 1844 рр.

Тимофій Корнієвич з 1844 по 1845 рр.

Євстафій Радкевич з 1845 по 1848 рр.

Антоній Жукович з 1848 по 1872 рр.

Кирил Копачевський з 1872 по 1878 рр.

Петро Кривицький з 1878 по 1884 рр.

Михайло Дублянський з 1884 по 1890 рр.

З стародрукованих книг, які були при церкві заслуговують уваги наступні:

1. „Євангеліє” видане братством при церкві Успіня Пресвятої Богородиці м. Львова, в 1690 р.
2. „Євангеліє” 1743 року видання, м. Львів.
3. „Служебник” 1702 року видання, м. Львів.
4. „Апостол” 1719 року видання, м. Львів.
5. „Октоих” 1739 року видання, м. Львів.
6. „Часослов” 1801 року видання, м. Почаїв
7. „Общая минея” того ж видання.
8. „Требник” виданий в Почаївській Лаврі з благословення Сильвестра Лубієнецького і Руднецького, Єпископа Луцького і Острозького, екзарха всієї Русі монахами чину Василя Великого в 1771 році.

9. „Триодъ постная” видана в Почаєві монахами чину Василя Великого з благословення Феодосія Лубієнецького і Рудницького Митрополита Київського екзарху всієї Русі в 1747 р.

10. „Триодъ цветная” цього ж видання.

11. „Служебник” того ж видання.

с. Іванчани.

Церква "Івана Богослова".

На території села Іванчани в центрі була побудована стара церква, ще за часів козацтва. Вона була дерев'яна, зложена з маленьких дощок, не мала жодного цвяха. Правилося на українській мові. Церква українська, греко-католицька.

У 1917-1920 рр. правив священик, якого засудили, а сім'ю вивезли на Сибір. Потім був о. Кодельський з Львівщини, правив у 1942 - 43 рр., коли прийшли німці. Після нього о. Оршек, у 1943-1945 рр. репресований за націоналістичні погляди. У 1950-55-х роках був о. Грицай. Жив у Добриводах, правив на три села.

Навколо церква була обсаджена деревами, трохи пізніше добудували захристію.

Закрили церкву у 1956 р. Не було церкви в селі 40 років.

У 1980 р. церкву розібрали, а рештки розтягнули тракторами.

с. Залужжя.

Костел "Святої Розалії".

Римо-католицький костел Святої Розалії збудований на земельній ділянці Войчиха Шубра, який подарував цей земельний участок у 1910 році для спорудження святині. При допомозі вірних римо-католицького обряду села і родини Шубрів у 1911 р. розпочалося будівництво костелу, яке закінчилось у 1914 році, проте доведений в належний вигляд костел був лише у 1926 році. В 1927 році біля костелу споруджена фігура Матері Божої з малим Ісусом на руках.

Костел був збудований з цегли на кам'яному фундаменті, отинькований, мав форму корабля, однонавовий. На головному фасаді знаходилось скульптурне зображення Святої Родини. Торці двосхилого даху були оформлені хрестами. На гребені даху до 1989 року знаходився шпиль з невеликим дзвоном. Богослужіння відпра-

влялися один раз в місяць. Органа не було, співав хор. Цвинтаря римо-католицького в селі не було, людей хоронили у Збаражі.

Закритий костел у 1946 році.

с. Чорний Ліс.

Костел "Марії Севної".

На захід від церкви Всіх Святих знаходився римо-католицький костел. Земельну ділянку під будівництво (0,10 га) виділив Яків Плавуцький. Культове приміщення було започатковане у 1910-1913 рр., але остаточно доведене до логічного кінця лише у 1928-1930-тих роках. Воно мало форму корабля, цегляне, однонавовне, отиньковане, торці двосхилого даху увінчані хрестами. Дзвіниці костел не мав, невеликий дзвін знаходився на штилі костелу. Освячення храму відбувалось 8 вересня 1930 року під назвою Марії Севної шістьма священиками – монахами із Збараського Бернардинського монастиря. На дерев'яному престолі до закриття костелу зберігався напис: „фундаторка закінчення костелу і вітваря Марія Олешук” (престол не зберігся). Богослужіння проводились третьої неділі.

Закритий костел у 1946 році.

с. Шимківці.

Церква "Великомучениці Параскові-П'ятниці".

Як свідчать історичні факти і народні перекази церква в с. Шимківці була завжди і завжди вона була православною. Спочатку це була невеличка капличка в Шимковій долині, згодом, коли кількість населення збільшилася, а набіги завойовників зменшились, була побудована просторіша церква-каплиця з південної сторони села.

У 1868 році на пожертвування парафіян і старанням священика Іоана Ключківського була споруджена нова дерев'яна церква.

За часів радянської влади настоятелем храму був священик о. Кузьма Кучер, який не побоявшись погроз і репресій об'єднав всіх віруючих в прагненні не допустити закриття церкви.

4 грудня 1999 року від несправності в електромережі повністю згоріла дерев'яна церква, яка більше 130 років служила Богу і людям.

У розділ

Каплиці

(маленькі церкви для тимчасових Богослужінь).

м. Збараж.

Каплиця "Святої Покрови".

Нове будівництво розпочалось у 1993 році на старому фундаменті каплички, знищеної у 1960-их рр. З розповідів старожилів відомо, що попередня культова будова була споруджена у 1831 році від пошесті холери і за розмірами нижча від сучасної, завершена чотирьохсхилим дахом без купола. Її фундатори отці Бернардини.

Сучасна капличка також споруджена на пожертви збаражан за проектом архітектора Р. Ф. Камінського. Вона прямокутна в плані, мурована з цегли, отинькована, однокупольна з чотирьохсхилим дахом.

В 1995 році інтер'єр каплички розписаний художниками А. Гульовським і С. Бараном. Іконостас тоді ж виготовлений і встановлений В. Федаком.

19 жовтня 1997 року чин освячення маленького храму здійснив о. Григорій Єднорович, декан УГКЦ, Йосип Янішевський, Михайло Щедрій та о. Володимир, настоятель церкви Святої Трійці у с. Чернихівці.

м. Збараж.

Каплиця "Різдва Ісуса Христа".

Каплиця знаходиться на території райлікарні за сприянням депутата районної ради о. Романа Сливки і освячена 1 серпня 1991 р. отцями: Р. Сливкою, М. Найком, Я. Смалюхом, Т. Дручоком, В. Борисом, Я. Лівандовським, Й. Янішевським, римо-католицьким отцем Оттом (Романом Пежхелою).

Капличка розташована з північної сторони райлікарні (збудована в 1970 році). Вона мурована з цегли, отинькована, покрита односхилим металевим дахом. Її інтер'єр розписаний випускниками Тернопільської декоративно-художньої школи, під керівництвом Габлевич Віри Петрівни.

м. Збараж.

Каплиця "Святого Яна Непомуки".

Капличка „Святого Яна Непомуки” (являється опікуном від повені) збудована в 1934 році біля мостового переходу через річку Гнізну. Капличка кам'яна, отинькована, збудована у вигляді альтанки з прямокутними колонами. До 50-х рр. ХХ ст. увінчана металевим хрестом. Фігура св. Яна була перенесена до мурованої каплички із дерев'яної, яка до 1934 року прийшла в упадок (знаходилася на протилежній стороні дороги старого мосту). В часи Другої світової війни фігура була знищена. Відновлена у 1993 р. старанням римо-католицької парафії м. Збаража, яка опікувалася капличкою з часу її заснування.

м. Збараж.

Каплиця приурочена до 60-річчя депортації Українців.

У червні 2006 року у Збаражі освятили новозбудовану дерев'яну різьблену каплицю. Її будівництво приурочене жорстокій депортації українського народу з його етнічних земель.

Ініціатором і натхненником спорудження каплички був о. Михайло Найко, який віднайшов давні відомості, що колись на місці сьогоднішньої каплички знаходився образ Божої Матері. Відтоді загорівся бажанням повернути Богородицю на її місце, одночасно створивши куточок-спогад для переселенців та нагадування прийдешнім поколінням, про джерело духовності, символ примирення і прощення.

Завдяки настоятелю Воскресенської церкви о. Григорію та священику о. Омеляну були зібрані близько тисячі гривень, понад дві з половиною тисячі пожертвували мешканці сіл Залужжя, Кобилля, Синяви. На пожертву керівника тепличного комбінату Романового Села була придбана ікона Спасителя, яка сьогодні прикрашає каплицю.

с. Базаринці.

Каплиця "Матері Божої".

Капличка споруджена старанням греко-католицької монахині Сестри Стахарії (Юлії Цейзель, яка померла після Другої світової війни). Капличка дерев'яна, покрита бляхою і увінчана металевим

хрестом. В середині каплички знаходиться фігура Матері Божої з малим Ісусом на руках. Напис забілений, дату спорудження прочитати неможливо. Перекази твердять що капличку збудували у 1918-1920 рр., коли на Збаражчині панувала пошесть тифу. У 1992 році вона була частково відновлена.

с. Ст. Збараж.

Каплиця "Коронування Матері Божої Святою Трійцею".

Капличка збудована на початку ХХ ст. старанням Франка і Марії Михальських, на їх власному подвір'ї. Вона кам'яна, отинькована, покрита трьохслойним дахом. Її фасад оформлений скульптурами Верховних апостолів Петра і Павла, які знаходяться у нішах по обидві сторони вхідних дверей. В інтер'єрі каплички знаходиться кам'яне скульптурне зображення „Коронування Матері Божої”.

До 1946 р. каплицею опікувались вірні римо-католицького обряду. В 60-их рр. ХХ ст. вона була частково пошкоджена, відновлена в 1993 році старанням парафіян села. Освячена 1 серпня 1993 р. настоятелем Святої Михайлівської церкви о. Ярославом Смалюхом.

с. Іванчани.

Капличка "Св. Івана Хрестителя".

У сиву давнину, ще за наших пращурів у с. Іванчани біля великої скали почало бити молоде джерело. З часом на цьому джерелі багатим графом із Києва була споруджена маленька капличка, яка за розміром була 2 x 3 м. Побудована вона була з великої цегли, покрита бляхою. Говорять люди, що як освячували цю капличку, то пан у джерело кинув золотий хрест (але де він, не відомо). Освячення відбулося 7 липня (рік не відомий) в день святого Івана Хрестителя. Щороку цього дня відправляють відпуск, з'їжджаються люди з усіх куточків.

Згодом біля каплички пан поставив будку для відпочинку і посадив ранню яблуню (на Івана вже достигали яблука). У капличці на мармуровій підставці стояв відливочок з невідомого сплаву. Це стояв Ісус, а Іван лляв на нього воду (де він знаходиться зараз, невідомо).

Було кілька ікон, але вони не збереглися. Стояли два великих підсвічники, які знаходяться зараз у церкві.

Набагато пізніше, вже у 1942-1943 рр. будиночок для відпочинку знесли (бо завалився) і поставили могилу. Це був український хрест і на ньому тризуб.

За часів радянської влади могила була знищена, джерело засипане. Залишили тільки капличку. Незабаром жителі села джерело почистили і відновили, а в 1990 р. збільшили капличку і тому могилу перенесли в інше місце.

Бетон зі старої каплички лишився до нині, на ньому побудована нова.

Коли розбирали стару будову, то знайшли табличку на якій було вказано, хто побудував і завдяки чому.

У приміщені споруди є багато ікон: „Івана Хрестителя”, „Благовіщення”, „Тайна вечеря”, „Вероніка витирає косами ноги розп'ятого Христа”, „Матір Божа”, „Отець Миколай”.

Аналіз показує, що вода дуже цілюща, має багато срібла, лікує печінку, нирки.

Красується капличка на околиці села і тепер. Зроблено до неї сходи, кругом площадка, обсаджено квітами. Збільшено і відреставровано могилу.

Тут завжди гарно і чисто. Вітерець подуває приємною прохолодою. Вода завжди прохолодна і смачна.

с. Бодаки.

У 1905 році була побудована стара капличка (за о. Аліпія), на місці якої 29 квітня 1994 року поставили пам'ятний хрест.

У вересні 1993 року була збудована нова каплиця на яку 21-22 лютого поставили купола.

с. Болязуби.

В селі побудована капличка на честь пам'яті Святих і Первоверховних Апостолів Петра і Павла. Жертовний дар парафіянина села, Ігнатіва П. П. Освячена 11 липня 2004 року.

с. Грицівці, Кретівці.

У с. Грицівці, 1999 р. було добудовано і освячено каплицю на пам'ятку про ювілейні святкування 400-річчя відновлення єдності Української греко-католицької церкви з церквою Вселенською.

с. Залісці.

На території села є каплиця, збудована в пам'ять про скасування кріпосного права 1861 року. Капличка освячена на честь святого Благовірного Олександра Невського.

11 вересня 2004 року після капітального ремонту архієпископ Тернопільський та Кременецький Сергій її освятив.

с. Красносільці.

Колись Йорданську воду святили біля великого джерела, на річці. Тепер на місці джерела збудували капличку, саме джерело обмурували стінами, поставили фігуру на честь відродження греко-католицької церкви.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.

Вербовецький, Ю. Храми міста [Текст]: [Про Успенську церкву м. Збараж] / Ю. Вербовецький, О. Мандрик // Збараж – місто в Медоборах. – 1996. – 6 трав. – С. 15-17.

Даниленко, М. Церкві Успіня Пресвятої Богородиці – 250 [Текст] / М. Даниленко // Народне слово. – 2005. – 18 лют.

Залеський, А. І ще на один храм Божий стала світлішою наша земля [Текст] / А. Залеський // Народне слово.- 2005. – 25 листоп.

Мандрик, О. Храми міста [Текст] : Наші духовні цінності: [про церкву Христового Воскресіння] / О. Мандрик // Вісник історії краю. – 1997. – берез. - С. 4.

Мандрик, О. Будуються храми [Текст]/ О. Мандрик // Вісник історії краю. – 1997. – квіт. – С. 2.

Мандрик, О. Храм молитви, добра і злагоди [Текст] / О. Мандрик // Вісник історії краю. – 1997. – серп. – С. 3.

Мандрик, О. Святопокровська капличка [Текст]: Духовні цінності/ О. Мандрик// Вісник історії краю.-1997.- листоп.- С. 6.

Мандрик, О. Храми міста [Текст]: [про церкви сіл Старий Збараж, Базаринці, Чорний Ліс, Залужжя] / О. Мандрик // Вісник історії краю. – 1998. – жовт. – С. 4.

Мандрик, О. Каплиця святого Яна (Івана) Непомуки на Чорному мості [Текст]/О. Мандрик// Народне слово.- 2004.-11 черв.

Мандрик, О. Збережені пам'ятки сакрального мистецтва села Бодаки [Текст] / О. Мандрик // Народне слово. – 2005. – 14 жовт.

Мандрик, О. Нові храми міста [Текст]: [про церкву Різдва Христового] / О. Мандрик // Народне слово. – 2008. – 17 січ.

Мандрик, О. Дерев'яні храми Збаражчини [Текст] / О. Мандрик // Народне слово. – 2008. – 18 квіт.

Найко, М. Монастир святого Онуфрія у Збаражі [Текст] / М. Найко // Народне слово. – 2004. – 11 чер.

Рожко, В. Найдавніша святиня історичного Збаража [Текст]: Православні святині і храми України / В. Рожко // Православний вісник. – 2002. - № 1-2. – С. 47-50.

Рожко, В. Монастирі і храми міста Збаража XIII-XIX ст. [Текст] / В. Рожко // Народне слово. – 2002. – 11 січ.

Рожко, В. Найдавніша святиня історичного Збаража [Текст]: [історія створення Черниховецького храму св. Троїці]/ В. Рожко // Народне слово. – 2002. – 5 квіт.

Рожко, В. Решнівка – малий Почаїв [Текст]/ В. Рожко // Народне слово. – 2002. – 20 верес.

Рожко, В. Бо земля ця свята [Текст]/ В. Рожко // Народне слово. – 2004. – 2 липня; 9 лип.

Рожко, В. Бо земля ця свята [Текст]: Краєзнавство / В. Рожко// Визвольний шлях. – 2004. – лип. – С. 113-121.

Сакральні пам'ятки Тернопілля [Текст]: релігійно-туристичний довідник/ Авт. проекту М. Лисевич; упор. о. В. Кізілов.– Тернопіль: Навчальна книга - Богдан, 2001. – 35 с., іл.

Серемуля, Т. Церква святих апостолів Петра і Павла у Коршемках [Текст] / Т. Серемуля // Народне слово. – 2007. – 6 липня.

Сиско, І. Нескореним паростком пробивається пам'ять [Текст]: [освячення каплиці] / І. Сиско // Народне слово. – 2006. – 6 черв.

Сиско, І. Голгофа і воскресіння Христового Собору [Текст]: 250-літній ювілей / І. Сиско // Народне слово. – 2006. – 20 жовт.

Сиско, І. Стала юною 250-літня церква [Текст]: [ювілей церкви Христового Воскресіння] / І. Сиско // Народне слово. – 2006. – 27 жовт.

Сиско, І. Богородиця благословила збаражан [Текст]/І.Сиско// Народне слово. – 2007. – 2 лют.

Філик, І. Оберіг нашого буття [Текст]: [про Вознесенську церкву Вишнівця]/ І. Філик// Вісник історії краю.-1997.- груд.-С. 6.

Зміст.

Духовні святині міста Збаража	4
Храми Збаражчини (збудовані, реставровані та відновлені)	48
Духовні пам'ятки історії і культури XVII-XX ст.	79
Втрачені святині краю	80
Каплиці (маленькі церкви для тимчасових Богослужінь)	87
Список використаної літератури	92